IV. Palatalizarea labialelor

1. Generalităţi. Fenomenul acesta a fost îndeajuns de analizat încît să ajungă a fi foarte bine cunoscut. El a fost semnalat de către D. Cantemir[130], care arată că în graiul moldovenesc – cu deosebire în cel al femeilor – secvenţele ce conţin *pi* sînt redate prin *chi*, iar cele ce conţin *bi* şi *vi* sînt rostite *ghi*.

Primul lingvist care a examinat şi explicat fenomenul a fost Al. Lambrior[131]. De palatalizarea labialelor s-au mai ocupat, cu deosebire, B.P. Hasdeu[132], A. Philippide[133], D. Macrea[134], G. Ivănescu[135] şi cîţiva lingvişti străini. Deşi majoritatea lingviştilor români se referă la fenomen în general, observaţiile acestora sînt prilejuite de cercetări legate de felurite momente din evoluţia limbii române, cu deosebire a aspectului ei literar, deci nu-l analizează în sine.

Dintre toate fenomenele fonetice repudiate – în general, şi de norma literară, în special – acesta este, poate, cel mai vizibil. Probabil că lucrurile stau astfel deoarece, deşi fenomenul este general în dialectele dacoromân (cu excepţia unor mici arii de pe teritoriul subdialectelor bănăţean şi maramureşean), aromân şi meglenoromân (mai puţin graiul din Ţărnareca), el se manifestă destul de neuniform.

Astfel, privind la teritoriul dacoromân în ansamblul său, se constată că formele palatalizate coexistă cu cele nepalatalizate, iar cele palatalizate nu prezintă uniformitate, nici sub aspect formal, nici sub cel al inventarului. Cu alte cuvinte, nu toţi vorbitorii din toate ariile lingvistice sînt palatalizanţi, cei care sînt nu palatalizează în acelaşi fel şi nici aceleaşi cuvinte. Aceste diferenţe sînt uşor de sesizat, fiind de natură să creeze deosebiri sesizabile între palatalizanţi, care se adaugă celor – încă şi mai saliente – dintre palatalizanţi şi nepalatalizanţi. Apoi, spre deosebire de ceea ce se petrece în cazul velarizării, limba română are puţine căi de a produce palatale. Chiar astfel, este posibil ca vorbitorii să se înşele, căci însăşi norma literară conţine forme rezultate în urma palatalizării labialelor (*schijă*), alături de forme care nu trebuiau să sufere „depalatalizarea” (*viclean*).

---

[130] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, postfaţă şi bibliografie de Magdalena Popescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1973, p. 279.

[131] Lambrior 1976.

[132] B.P. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, 2231.

[133] OR II, p. 137-142, 147-143-145, 184-191.

[134] Macrea 1936-1939.

[135] Ivănescu 1944-1945.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

Consoanele implicate în palatalizarea labialelor sînt bilabialele *p*, *b*, *m* şi labiodentalele *f*, *v*. Atunci cînd în succesiunea uneia dintre aceste consoane se află un *i* vocalic sau semivocalic este posibil ca, la un moment dat, rostirea acestuia să-şi piardă caracterul vocalic, sunetul apropiindu-se de o spirantă palatală. Nu este un sunet prea stabil, fiind aproape lipsit de corp. Constituind rezultatul unei tendințe puternice a organelor articulatorii, sunetul astfel dezvoltat îşi va procura treptat vitalitatea necesară existenței. Mai întîi, între labială (bilabială sau labiodentală) şi spirantă, începe să se dezvolte o articulație în măsură să genereze un corp consonantic. De la consoana labială, acesta va lua modul de articulare (ocluziv, respectiv constrictiv) şi sonoritatea, iar de la iot-ul spirant va lua locul de articulare. Dezvoltarea acestei articulații va face ca în cele din urmă să apară un sunet consonantic avînd trăsăturile celor doi componenți (ocluzie sau constricție, surd sau sonor, palatal), pe care îi poate absorbi parțial sau total.

În linii generale, etapele procesului sînt: *pi* > *py* > *pk'* > *k'*; *bi* > *by* > *bg'* > *g'*; *mi* > *my* > *mn'* > *n'*; *fi* > *fy* > *h'*; *vi* > *vy* > *y* (sau *g'*). În zonele în care procesul atinge apogeul, rezultatul este asimilarea completă a bilabialei sau a labiodentalei şi apariția unui sunet nou, muiat, care reflectă modul, locul şi sonoritatea componentelor (*k'*, *g'*, *n'*, *h'*, *y*); în alte zone apar rezultate intermediare (cele cu labiala încă nemistuită).

Palatalizarea labialelor cunoaşte diferite grade de intensiune şi de extensiune. Astfel, la nivelul întregului teritoriu dacoromân, nu este obligatoriu ca – acolo unde apare – fenomenul să se manifeste în acelaşi grad şi în aceeaşi măsură la toți membrii seriei şi nici în cazul unui membru. Cu alte cuvinte, într-o arie pot apărea, de pildă: *copk'il*, *k'atră*, *k'eptene*, *k'icior*, *g'ine*, *alg'ină*, *g'ici*, *n'el*, *n'ere*, *n'ijloc*, *h'er*, *h'iu*, *h'in*, *yin*, *yişnă*, *yerme*, iar într-alta: *cok'il*, *pk'atră*, *k'icior*, *bg'ine*, *albg'ină*, *mn'el*, *h'er*, *yin*, *yerme*.

Avînd în vedere că fenomenul este foarte lesne de remarcat, el a putut ieşi în evidență destul de devreme, mai cu seamă ca urmare a contactelor dintre palatalizanții de diferite grade (din zone cu manifestare plenară şi extinsă şi cei din zone în care formele de manifestare erau limitate sau diferite), precum şi dintre toți aceştia şi vorbitorii din zone în care fenomenul nu avea curs. De aceea, cu toate că, în ansamblu, teritoriul dacoromân poate fi considerat ca fiind palatalizant, reacțiile au fost evidente şi prompte (poate mai mult decît în cazul altor astfel de fenomene).

2. Depalatalizări şi „depalatalizări". Privind la acțiunile vorbitorilor în relație cu temeiurile etimologice ale substituțiilor operate de aceştia, se constată că, uneori, depalatalizările operate erau justificate

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

din punct de vedere evolutiv. În aceste situații, substituirea palatalelor cu labiale a dus la refacerea unei forme care anterior existase în limba română, dar care suferise acțiunea palatalizării labialelor.

Alteori, în temeiul aceleiaşi tendințe de modificare conştientă a rezultatelor palatalizării labialelor, vorbitorii au acționat asupra unor forme ce dețineau o consoană palatală, dar care nu era rezultat al manifestării fenomenului în discuție. Identificînd o palatală rezultată în urma unui alt fenomen (*cl' > k'*) sau prezentă în etimonul străin al unui cuvînt împrumutat, cu una decurgînd din palatalizarea labialelor, vorbitorii au operat o judecată analogică nejustificată sub aspect evolutiv şi, punînd temei doar pe coincidența celor două secvențe de flux sonor – dar cu primitive diferite –, au operat substituția nediscriminînd între contexte şi modalități de apariție a fonetismului urmărit. În aceste situații, aşadar, palatalele substituite cu labiale nu erau produsele acțiunii fenomenului palatalizării labialelor, ci rezultate ale altor evoluții fonetice, nerepudiate de normele care operau acum „depalatalizarea". Avînd în vedere caracterul justificat al primei clase, ne vom interesa cu deosebire de cea de-a doua.

fi. Ca urmare a confuziei formelor ce conțineau *hi* cu cele rezultate din palatalizarea labiodentalei surde şi a încercării de a „reface" fonetismul „corect" apar forme precum *ficlene* pentru *hiclene*[136] şi *firovimii* pentru *herovimii*[137] – care nu constituie „grafii hipercorecte" ori greşeli de scriere.

Prima dintre acestea, utilizată în româna literară din perioada începuturilor[138], provine din magh. *hütlen*[139]. Considerîndu-se în mod eronat că forma etimologică, *hiclean*, decurge din palatalizarea labiodentalei surde, se operează o substituție, pe baza unei analogii de tipul: dacă *h'er* < *fier*, *h'ică* < *fiică* etc., atunci *hiclean* < *ficlean*. În opinia lui V. Arvinte, forma actuală, *viclean*, indică faptul că „sunetul inițial trebuie să se fi rostit ca o spirantă palatală sonoră *y*"[140], în acest caz operîndu-se,

[136] Forma etimologică este bogat atestată: *hitlen* (Ev.Sib., 94^{v}_{4}); *hitlean* (Ps. Cor., 5^{v}_{11}, 75^{r}_{2}, 267^{r}_{15}, 304^{r}_{6}); (Moxa, 60^{r}, 68^{v}, 116^{r}); *hitlenşugul* (Moxa, 69^{v}, 120^{v}); *hitlenşug* (Ps.Cor., 94^{v}_{10}); *hicleşugul* (PO, 92/10); *hiclenie* (PO, 8/12, 257/25); *hiclenină-se* (PO, 48/2) şi *hitlenină* (Ps.Cor., 60^{r}_{7}); *hitlen* şi *hitleni* (CB, 203/21; 432/6).

[137] Semnalate în Densusianu 1961 II, p. 74.

[138] Aceasta apare, de exemplu, în DÎ XXXVI, p. 136: „pohtele turcilor ceale *ficleane*", dar şi în alte cîteva texte vechi.

[139] Tamás sv *viclean*.

[140] Arvinte 1988, p. 55b; 1991, p. 6a; 1995, p. 3b; 1997, p. 4b. În sprijinul explicației de acolo pot fi aduse şi forme precum *iclean*, *iklyonă*, *iclení*, date de Tamás (sv *viclean*), apoi *Moilița* pentru *Movilița* (I. Gheție, *Introducere în studiul limbii române literare*, p. 87).

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

aşadar, o falsă regresiune pe baza unei analogii: dacă *yin* < *vin*, ori *yiţăl* < *viţel*, atunci... . Cu toate acestea, nu se poate exclude ipoteza unei sonorizări ulterioare, a consoanei iniţiale, poate sub influenţa vocalei.

De origine ebraică, *heruvim* a fost de asemenea considerat ca rezultat al palatalizării labiodentalei surde, astfel încît *firovimii* este rezultatul aceluiaşi proces de mai sus.

În acest caz, probabil că evoluţia ulterioară şi „reparaţia" petrecută apoi se datorează la aceea că respectivele cuvinte au cunoscut şi cunosc sfere diferite de circulaţie şi se aşează sub autorităţi diferite. Primul termen nu a putut intra sub incidenţa presiunilor unui model unic şi de autoritate întrucît s-a aflat la îndemîna masei de vorbitori şi a prefacerilor din graiuri – de unde, în plus, lipseşte reperul grafic. Astfel stînd lucrurile, în cele din urmă, vorbitorii culţi nu au putut decît să-i aplice acelaşi tratament. Preponderent bisericesc şi devenit apoi poetic, ne-„necesar" vorbitorului de rînd, cel de-al doilea nu a suferit presiuni dinspre masa vorbitorilor, deci şi-a putut păstra relaţia cu reperul grafic şi circulaţia în mediul cult.

Se observă iarăşi că diferenţele de discernămînt, ale vorbitorilor, se estompează sau se neutralizează în momentul în care termenii se generalizează la toate categoriile de vorbitori. Lipsit de reperele prezente la nivelul contextului social, vorbitorul cult se poate pierde în masa uniformizantă şi anonimă. Altminteri, oricît de cult ar fi, alternativele sînt fie de a se izola, fie de a se supune majorităţii.

A. Scriban consideră că *firav* provine din vsl. *hyravu*, forma datorîndu-se reacţiei la evoluţii precum *fir* >*h'ir*[141]. Dacă lucrurile stau astfel, analogia cu un cuvînt moştenit – foarte expus fenomenului palatalizării labialelor – a întărit determinarea de a opera substituţia. Totodată, avînd în vedere afinitatea semantică dintre cuvîntul împrumutat şi cel

Asemănător este cazul relatat de Constantin Lacea, care descoperă într-un document de pe vremea lui Brîncoveanu cum un *j* săsesc (în numele unui oarecare Georg Jeckel) este redat prin *gh* sau *h'*, de unde apar notaţii cu *f*. O asemenea deformare a numelui sas nu putea fi făcută decît de români, nu poate fi simplă grafie şi este limpede că aceştia erau conştienţi de „inadvertenţă" şi încercau „să refacă" acel nume conform deformării pe care credeau că a suferit-o.

[141] Scriban, p. 509a.

Pe urmele lui A. de Cihac, G. Baronzi consideră că aceasta derivă din *fir* (*Limba română şi tradiţiunile ei*, Brăila, 1872, p. 235). Dincolo de faptul că o astfel de etimologie intră într-o posibilă logică a bunului simţ, totuşi, existenţa formei slave nu poate fi ignorată. În astfel de situaţii, lipsind modalităţile de control, ar fi hazardată susţinerea doar a uneia dintre cele două posibilităţi şi eliminarea categorică a celeilalte. Oricum, acceptînd etimologia lui A. Scriban, vom accepta şi că, ulterior apariţiei sale, forma a putut intra în relaţie cu *fir* şi, eventual, să sufere influenţa acestuia.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

moştenit, întregul proces a putut fi amplificat de efectele unei etimologii populare.

vi. Substantivul *movilă* are ca etimon sl. *mogyla*, formă care se rostea cu fonetismul *-g'-*, precum cuvintele româneşti rezultate din palatalizarea oclusivei bilabiale sonore ori a fricativei labiodentale sonore[142].

Explicaţia aceasta apare la O. Densusianu, care menţionează forme precum *jin* pentru *vin*, trecerile *mojilă* < *moghilă* > *movilă*, „în regiunea în care *v*, *b* precedaţi de *i* = *j*, *g*")[143], DER[144], la V. Arvinte[145], fiind acceptată şi de alţi lingvişti români[146].

S. Puşcariu exprimă anumite rezerve faţă de această înţelegere a lucrurilor, arătînd că hărţile lui G. Weigand indică un teritoriu foarte restrîns pentru zonele în care *v* + *i* > *g'* şi că *movilă* apare şi acolo unde *vin* > *yin*. În consecinţă, acest savant consideră că dacă am fi avut aici o formă hipercorectă, aceasta mai curînd ar fi trebuit să ia înfăţişarea **mobilă*[147].

La acestea sînt de făcut două observaţii. Aria în care *v* + *i* > *g'* (exact ca *b* + *i*) este cu mult mai mare decît considera învăţatul clujean, pe baza WLAD. Studiul culegerilor de texte dialectale confirmă aria de răspîndire pe care o indică A. Philippide pentru acest fenomen, pe alocuri chiar mărind-o[148]. Apoi, forme precum *g'in* pentru *vin*, *g'is* pentru *vis*, *g'iaţă* pentru *viaţă*, *g'iţăl* pentru *viţel*, *g'iorele* pentru *viorele*[149], *g'ină* pentru *vină*, *şteg'ie* pentru *ştevie*, *păstrăg'* pentru *păstrăvi*[150], *lyen'e*, *liyen'*[i]

[142] Ivănescu 1944-1945, p. 212-213, care se raliază aici opiniei lui O. Densusianu şi respinge întîmpinările lui S. Puşcariu.

[143] Densusianu 1961 I, p. 182.

[144] Care, deşi îşi începe paragraful etimologic cu „Origen dudosa", totuşi consideră că *movilă* provine din *moghilă*, fiind „efecto bastante recento de un hiperurbanismo mold." (sv *movilă*).

[145] Arvinte 1991, p. 6.

[146] Mocanu 1995, p. 186.

[147] Puşcariu 1937, p. 84.

O asemenea situaţie apare în Banat, exemplu care le întăreşte pe altele, care vădesc neputinţa vorbitorului de a se orienta spre o opţiune care să reflecte identitatea de rezultate şi corectitudinea criteriilor.

[148] Este suficientă raportarea la GN I, p. 186-190, unde apar texte din zona Ilfov, în care sînt semnalate forme precum *să nu ghie* pentru *să nu vie*, *ghite* pentru *vite*, *ghiespar* pentru *viespar*.

[149] Pentru care se poate vedea GN I, p. 131, 291; de asemenea Viciu 1914, p. 89.

[150] Pentru toate exemplele de pînă aici, mai puţin cele notate deja, a se vedea OR, II, p. 188-189, de unde se poate constata şi proveniența din arii lingvistice diferite a acestor exemple.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

pentru pluralul lui *lighean*[151] pot fi considerate suficiente pentru a ilustra comportamentul labiodentalei sonore la palatalizare. Repartiția reală a fenomenului contrazice a doua întîmpinare a lui S. Puşcariu (*v + i > g'* şi acolo unde se rosteşte *yin* pentru *vin*, adesea *y* alternînd cu *g'*, chiar la acelaşi vorbitor)[152].

Mai mult, întrucît în ariile palatalizante – alături de rezultatele identice ale evoluției a două sunete sau contexte – apar mai multe rezultate pentru aceeaşi evoluție, iar fenomenul hipercorectitudinii în sine constituie rodul unei erori, nu se pot căuta, la acei vorbitori, semne ale refacerii întocmai a unor forme pe care le confundă – atît în virtutea încurcăturii în care se află, cît şi a multiplelor posibilități de realizare fonetică.

Despre o formă precum *biții* pentru *viței* 'şuviţe de lînă mai lungă' (care cunoaşte atît realizarea *yiții*, cît şi *g'iții*) nu se poate spune că n-ar decurge dintr-o astfel de substituție. Rezultatele identice de pe urma palatalizării ocluzivei bilabiale sonore şi a labiodentalei sonore au făcut ca vorbitorii care nu cunoşteau decît propria formă să opereze cu analogii eronate. Nu se poate crede că refacerea ar duce o formă precum *chiatră* la **biatră*, **viatră* sau **miatră*. Aceasta însă numai şi numai întrucît vorbitorul palatalizant este lipsit de un astfel de model, căci nu cunoaşte neapărat corespondența dintre *piatră* şi *chiatră*, adică nu are în repertoriul său un sistem de forme paralele din care ar alege să practice doar o serie (anumiți vorbitori, pentru anumite forme, pot deține o astfel de cunoaştere, însă cazurile acelea sînt cu totul particulare). Vorbitorul poate achiziționa treptat un sistem de corespondențe – destul de precar – , însă abia în urma unor contacte care să-i procure posibilitatea de a observa relațiile dintre formele sale şi cele ale unui nepalatalizant.

Pe fondul necunoaşterii etimologiilor (chiar în cazul existenței în minte a unui sistem aproximativ de corespondențe care să reflecte sumar direcțiile evolutive din fonetică), lucrurile nu diferă pentru vorbitorul normei literare. Un cuvînt străin, pătruns în limbă pe calea unei norme dialectale şi naturalizat cu mijloacele acesteia, poate fi adoptat de către norma literară sau de cea supradialectală, fără a suferi apoi modificări fonetice esențiale de adaptare, dacă forma pe care a primit-o inițial nu contravine cadrului ulterior. Pe de altă parte, atunci cînd alege să adopte un cuvînt aparținînd unei alte arii dialectale – sau a unuia în general necunoscut lui –, dacă socoteşte că un anumit fonetism se datorează acțiunii unui fenomen care nu are curs în norma sa, vorbitorul va opera substituțiile consecvente.

[151] ALR, II, h. 292, la ar. (010).

[152] De fapt, palatalizarea labiodentalei sonore ar putea fi redată schematic astfel: *v + i > vy > (vg') > y* şi *g'*; (dar a se vedea şi OR, II, p. 187).

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

> Firește, dacă: a) intrarea în limbă și adaptarea lui s-au petrecut fără a leza principiile normei (literare, supradialectale), ajungînd la o formă adecvată, din punct de vedere fonetic; b) este vorba despre cuvinte pe care acea normă le-ar accepta și sub alte aspecte decît cel fonetic.

Altfel spus, atîta vreme cît componentele acelui flux sonor au curs în norma literară, iar vorbitorii acesteia nu simt incompatibilități între norma lor și starea fonetică a acelui cuvînt, ei tind în mod natural să nu opereze modificări.

Prin urmare, chiar dacă lucrurile ar sta realmente așa cum le interpretează S. Puşcariu pe baza WLAD, *mogyla* devenit *movilă* (întrucît a pătruns în limbă pe la cei ce palatalizau astfel) tot s-ar fi impus cu acest fonetism, întrucît cei care palatalizau *g'* exclusiv < *b* + *i* nu cunoşteau fonetismul etimologic pentru a crea **mobilă* dar și pentru că *movilă* (provenit de la cei culți din zona în care avusese loc împrumutul) nu contravenea normei literare (pentru aceasta fiind indiferent dacă forma avea -*v*- ori -*b*-).

pi. O formă hiperliterară – neacceptată de norma literară, dar cvasigenerală și rezilientă[153] – este *piftea* < *chiftea* < tc. *köfte*[154]. Tipul de raționament este același: dacă *picior* > *k'icior* și *piatră* > *k'atră*, atunci *chiftea* < *piftea*. În fața tendinței de substituire nejustificată sub aspect etimologic – pe care cei instruiți o constată la marea masă de vorbitori, diferențiată sub aspectele instrucției, categoriei sociale etc. – cei dintîi manifestă reticențe întemeiate de multe ori pe cunoaşterea formei în discuție, dar și a normei ce fundamentează anumite fonetisme[155]. Lipsa – firească însă – a cunoaşterii sub aspect diacronic a cuvintelor poate conduce la reacții exagerate.

> De fapt, fenomenul este încă și mai profund, el avînd la bază tendința de păstrare a diferențierilor sociale prin marcarea lor, inclusiv lingvistic. Vorbitorul – chiar cel care ar dezavua forme precum *peie* pentru *cheie*

[153] Scriban, p. 268a, consideră că *piftea* este „un vulgarizm de rău gust". Cazul este exemplar pentru a ilustra modalitatea în care vorbitorul are dreptate. Are dreptate întrucît este copleşitor prin număr și în măsura în care reprezintă o direcție de evoluție fonetică perfect compatibilă cu universul sonor generat de activitatea organelor articulatorii.

[154] Atestarea formei *pifteluță* apare în ALR II *Introducere*, p. 270, 272, în localitatea Piua-Petrii, jud. Ialomița.

[155] Quintillian I, p. 83-84, arătase că unul dintre termenii aflați la temelia regulilor oricărei vorbiri, *uz*, nu se identifică cu modul în care majoritatea utilizează limba, „în vorbire nu trebuie acceptat drept regulă ceva ce s-a înrădăcinat greşit în mințile multora".

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

> (deşi rosteşte *piftea*) – dovedeşte, în grade diferite, o necunoaştere a normei literare şi a principiilor pe care aceasta, dimpreună cu regulile ei, se fundamentează. În astfel de situaţii acei vorbitori se comportă precum copiii – adică precum unii care nu cunosc norma aflată în curs de deprindere –, aplicînd unei norme reguli observate în cea proprie. Mai întîi, acestea sînt extrase din observarea inventarelor şi comportamentelor lingvistice proprii normei lor, apoi sînt ajustate la inventarele şi comportamentele pe care încep să le observe la vorbitorii normei în care vor să pătrundă. Sugestiv şi interesant este că mulţi dintre vorbitorii palatalizanţi care rostesc *chiftea* – şi care nu aparţin categoriei celor instruiţi – sînt convinşi că palatalizează, uneori chiar cei instruiţi ezitînd.

În norma literară actuală există un cuvînt precum *schijă* (< pol. *spija*), care ar fi trebuit să aibă forma **spijă*[156]. Este foarte probabil ca termenul să fi pătruns prin Moldova şi să fi fost preluat şi utilizat în forma auzită. „Scăparea" putea fi facilitată de faptul că *schijă* a putut fi considerat „termen tehnic", adică avînd un statut aparte, care nu îndemna la vreo „verificare", pe fondul probabil al unor eventuale experienţe precedente, în urma cărora nepalatalizanţii au înţeles că nu orice *chi* decurge din palatalizarea lui *pi*. Desigur, cel mai important lucru ţine de înţelegerea faptului că sunetul nu era străin ori inexistent în limba română, *chi* avînd şi alte surse, nu doar palatalizarea labialelor. Dacă lucrurile stau astfel – fie şi într-o măsură oarecare –, atunci se înţelege de aici că astfel de substituţii nu se produc mereu automat şi obligatoriu, adică nu se operează asupra oricărui flux sonor ce conţine un anumit context. Ele se petrec oarecum selectiv, atunci cînd vorbitorii dobîndesc impresia că formele au suferit de pe urma unui fenomen cum este cel al palatalizării labialelor. După cum se vede, aşa cum, uneori, „depalatalizarea" poate fi operată acolo unde nu era cazul, alteori este posibil ca depalatalizarea să nu fie operată, deşi din perspectiva asumată, ar trebui.

Tot astfel, pentru antroponimul *Agachi*, O. Densusianu respinge[157] explicaţia dată de către B.P. Hasdeu (*agă*, *agá* + suf. *achi*) şi – în temeiul faptului că în documentele moldoveneşti apar *Agachie* şi *Agapie* (SI, III, 215, VII, 93, 101, 105, 107, IZ, 163) – are în vedere ca etimon gr. ἀγάπη. În acest caz formele literare actuale ar rezulta din palatalizarea labialei *p*,

[156] Atestat sub forma *spije* la I. Neculce, p. 8 şi glosat de Iordan 'tuci, fontă', p. 454. În Scriban sv se menţionează: „Formă inuzitată din care s'a făcut *schijă*".

[157] În *Rom. Agachi*, publicat în GS VII (1937), p. 285.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

„necorectată” de cei instruiți, întrucît au fost lipsiți de cunoașterea etimonului[158].

ghi* > *bi. N. Drăganu semnalează[159] la D. Cantemir o formă „hiperliterară” apărută prin substituție nejustificată: *a biftui*, ca urmare a „depalatalizării” lui *a ghiftui*. În adevăr, arată N. Drăganu, la baza acestei forme stă germ. *Gift* ‘venin’, verbul avînd sensul ‘a se intoxica’ (prin abuz de alimente la o masă)[160].

Tot la principele care a semnalat palatalizarea labialelor şi conotațiile ei sociale apar forme precum *obial* şi *pilug*. Şt. Giosu consideră că acestea sînt hipercorecte întrucît primul cuvînt provine din vsl. *odejelo*, celălalt din tc. *küluk*[161].

Mai complexă apare situația unui cuvînt a cărui etimologie nu este la fel de certă. De aceea, problema pe care o ridică verbul *a dezbina* ține de stabilirea mai întîi a etimonului.

A. Philippide şi O. Densusianu propun lat. **disbinare*[162]. După ce prezintă şi situația din celelalte limbi romanice, în care apar urmaşi ai

---

[158] În limba română, sufxul *-achi* a circulat destul de intens într-o anumită perioadă, fiind folosit aproape exclusiv împreună cu nume proprii. Privind lucrurile din această perspectivă, se poate crede că B.P. Hasdeu are dreptate, iar O. Densusianu trebuie să se fi înşelat de data aceasta. Adică un sufix operațional nu poate fi trecut cu vederea, iar în cazul *Agache*(*i*) coincidența l-a indus în eroare pe lingvistul bucureştean. Acest raționament are aceleaşi şanse de a reda realitatea precum şi cel în oglindă. De aceea, neputînd ignora etimonul propus de către O. Densusianu, observăm existența coincidenței, dar în sens invers. Este la fel de posibil ca, în acest caz, evoluția împrumutului grecesc să fi coincis în ultima parte a secvenței cu sufixul existent, *Agachi* ajungînd la această formă fie ca urmare a unei palatalizări, fie ca urmare a asimilării finalei la forma sufixului. Astfel stînd lucrurile, dincolo de învățătura care poate fi extrasă din astfel de situații pentru care nu se poate argumenta strict într-o direcție, privim cu reticență la caracterul de formă palatalizată al antroponimului *Agachi*.

[159] DR I, p. 316.

Deşi Scriban, la cuvîntul-titlu *biftui*, trimisese la *ghiftui*, crede că acesta este „rudă cu *buft*, ca *bondoc* cu *ghindoc*”, şi trimite şi la magh. *bufti* ‘bucălat, busnat’ (p. 553b); A se vedea şi TRDW, DA SV *ghiftui*.

[160] Forma este semnalată şi în Giosu 1973, p. 96, unde este menționat *biftuire*, ca „probabil hipercorect”, căci autorul nu-l consideră lămurit din punctul de vedere al etimologiei.

[161] Giosu 1973, p. 98.

Pentru *obial*, Scriban, p. 883b, dă ca etimon vsl. **obielo*. Tot acolo, la p. 979a, se consideră că *pilug* este o „formă suspectă îld. *chilug*” şi se dă ca etimon tc. *külug*, *-üng*, şi *-unc* ‘ciocan de sfărmat petrile’; ngr. *kiulúgi* ‘un fel de suliță’”. Pentru *piulug* ‘pisălog’, la moldoveni, a se vedea Baronzi, p. 161.

[162] Pentru cel dintîi, a se vedea OR II, p. 640; Philippide 1984, p. 83, (nota editorilor, la p. 231); pentru cel de-al doilea, Densusianu 1976b, p. 153. Învățatul bucureştean leagă etimonul verbului în discuție de antonimul său şi propune „lat. **im*-, **disbinare*.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

lat. *binare*, DER (sv *îmbina*) arată că, totuşi, „la explicación de *îmbinare* a partir de *desbina* < *desghina*, no es posible".

Alți autori – dintre care nu notăm decît CDDE (sv *dejghina*) – consideră că etimonul verbului *dezbina* este lat. *disglutinare*, arătînd că „*desbina* este literar, refăcut sub influența lui *îmbina*". Deşi DER consideră că „es dificil admitere lat. **disglutinare* que se propone corrientemente" (sv *dezbina*), probabil că asupra etimologiei acestui cuvînt trebuie judecat fără a se încerca o relaționare cu antonimul său. Faptul că vorbitorul poate opera astfel de judecăți, în urma cărora încadrează cuvintele în clasele pe care le deduce singur, în chipul lui, adesea diferit de cel al lingvistului, iar apoi acționează în consecință, este o constatare ce se impune de la sine şi care ar trebui să-l orienteze pe lingvist în analizele sale.

În ar. apare *dizgl'inare*, în Banat *dăjg'ina*[163], iar aria transilvană oferă în numeroase puncte atestări ale formelor cu *g'*. N. Mocanu[164] observă că în Transilvania, unde se folosesc *a îmbina* şi *a dezbina*, doar acesta din urmă poate fi înregistrat cu *g'*, ceea ce poate favoriza ipoteza că, în mod aparent curios, cele două cuvinte au etimologii sensibil diferite sau, cel puțin, tratamente diferite.

În sfîrşit, în Papahagi 1906-1907, p. 248, se corelează formele *dezgl'in*, *dizgl'inare*, din dialectul aromân, cu dr. *înghinare* şi se presupune un ar. **ingl'inare*, cu plecare de la un etimon latin, **anglo*, *-are*. Acest autor arată că „formele *îmbinare*, *dezbin* rămîn să fie dialectale, posterioare, formate după analogia formelor dial. *g'ine*, lit. *bine* etc., *k'iatră*, lit. *piatră*, aşa că etimologia lui *îmbin* din < **în* + *bino*, *-are*[165] poate să nu fie adecvată sau este cu totul alta decît *desghin*, *inghin*".

Faptul sprijină opinia conform căreia în încercarea de stabilire a etimologiei lui *a dezbina* nu trebuie făcute judecăți care să plece de la premisa că *a îmbina* nu a putut rezulta dintr-o corupție cum este cea dată de palatalizarea labialelor (lucru observat şi în DER, de altfel). Totodată, avînd în față forma bănățeană *dăjg'ina*, aceasta ar constitui o excepție nefirească pentru o arie cu repulsie pentru acest fenomen. În cazul în care între cele două cuvinte nu există decît o relație stabilită mai tîrziu, unul dintre acestea conținînd consoană palatală, celălalt labială, această relație ar putea fi răspunzătoare de apariția unei forme hipercorecte.

Prin urmare, orice situație ar fi avută în vedere, probabil că un etimon comun cu labială este cel mai dificil de acceptat. Aceasta datorită

[163] Neiescu 1972, p. 232.
[164] Mocanu 1995, p. 184, nota 4.
[165] PEW, sv (n.n.).

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

formelor atestate în graiuri şi care susţin ipoteza că la intrarea formelor în norma literară s-a operat o substituţie nejustificată. Opinăm că avem a face cu un caz de hipercorectitudine în norma literară, paralel cu unul de păstrare a fonetismului etimologic în graiuri populare, fapt care nu constituie deloc o curiozitate[166].

ni > mi. Controversatele avatarii ale cuvîntului *miel* ar putea ilustra profunzimea fenomenului în discuţie.

A. Philippide consideră că forma provine din lat. *agnĕllus* prin **mn'el*[167]. Avînd în vedere acelaşi etimon, Al. Rosetti consideră, pe urmele lui O. Densusianu, că lat. *agnĕllus* a suferit afereza, iar *m* este explicabil printr-un *n* anterior „pentru că *mn* nu avea nici un motiv să treacă la *mn'* în **mn'el* întrucît *n* împiedică diftongarea lui *ĕ*". Grupul *nn* ar fi fost tratat – consideră acest autor – ca în formele romanice, adică redus la o consoană muiată *n'*. Actuala formă ar proveni dintr-o falsă regresiune, după modelul existent în vorbirea populară unde *m* > *n'*[168]. Acelaşi autor respinge[169] opinia exprimată de către W. Meyer-Lübke[170] şi arată că „fonetismul cu *m* a fost refăcut prin analogie, în regiunile care nu cunoşteau palatalizarea labialelor, potrivit corespondenţei *m* = *n'* sau *mn'* din regiunile care inovaseră" (p. 354, nota 2), şi trimite la CDDE.

Pe de altă parte, după ce analizează diferite căi pe care ar fi putut evolua această formă, S. Puşcariu[171] – cel care consideră că *m* este un reflex al lui *gn*, simplificat din *mn*, „un grup consonantic neobişnuit în română"[172] – respinge explicaţia prin „hiperurbanism" întemeindu-şi argumentul pe observaţia că forma *miel* apare şi în Banat – unde nu este de conceput această falsă regresiune pe seama unui *n'*, ori dispariţia acestuia.

Majoritatea istoricilor limbii române acceptă explicaţia din CDDE, una cît se poate de bine întemeiată: „lat. *agnĕllus*,*-um*, *agnĕlla -am* deveniţi *mn'el*, *mn'ia*, prin aferesarea lui *a*; formele acestea care ar fi trebuit să se păstreze pretutindeni, s-au schimbat mai tîrziu în *miel*, *mia* în regiunile cu labialele nealterate: deoarece în aceste regiuni corespunzător lui *mn'eu* d.e. din alte părţi se zicea *mieu*, s-a introdus *mi-*, printr-o falsă analogie fonetică şi în acest cuvînt" (p. 166b).

---

[166] A se vedea şi DLR sv.

[167] OR II, p. 182.

[168] Rosetti 1986, p. 121-122.

[169] În studiul *Despre palatalizarea labialelor*, publicat în GS V (1931-1932), p. 351-355.

[170] Meyer-Lübke 1921-1922.

[171] Puşcariu 1937, p. 85.

[172] Puşcariu 1994, p. 362.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

Deşi este limpede că lucrurile s-au petrecut astfel, evoluţia aceasta fiind concepută, cu mici nuanţări, aproximativ la fel de către A. Philippide, O. Densusianu, Al. Rosetti şi majoritatea celorlalţi istorici ai limbii, întîmpinarea făcută de către S. Puşcariu nu poate rămîne neluată în seamă. Examinînd cu atenţie situaţia se poate constata că trecerea lui *n'* la *i* este un fenomen general românesc, care în secolul XV era în desfăşurare[173]. În zonele conservatoare, în care *n'* a devenit marcă identitară, cel mai firesc lucru a fost ca vorbitorii să-şi păstreze cu grijă sunetul.

La rîndul ei, palatalizarea labialelor – fenomen nu la fel de general precum precedentul şi respins cu putere tocmai în zonele în care *n'* se păstrează – este anterioară, avînd loc cel puţin începînd cu anul 1000[174].

> În general, judecăţile asupra a ceea ce se petrece în astfel de situaţii au nevoie de cunoaşterea apariţiei şi vechimii, a dezvoltării şi interacţiunilor fenomenului.
>
> Cu toate că majoritatea lingviştilor români tinde să considere că fenomenul ar fi de dată relativ recentă (secolul XVI), un astfel de accept nu se întemeiază pe dovezi solide şi pe o argumentare lipsită de disparităţi. Acest acord este stabilit mai degrabă ca urmare a corelării atestărilor fenomenului palatalizării labialelor în textele vechi cu faptul că aici este dovedit pentru *f* şi *v*, de aceea considerate „membrii slabi ai seriei", adică sunetele cu care începe fenomenul a se manifesta. De fapt, O. Densusianu imaginase o explicaţie[175] parţial acceptabilă, întemeiată pe ideea dificultăţii de a nota astfel de sunete, mai puţin pentru *hi*.
>
> În ceea ce ne priveşte, considerăm că argumentaţia lui O. Nandriş[176] este extrem de convingătoare atît prin meticulozitatea cu care ia în seamă toate premisele, efectele şi relaţiile fenomenului, întregul cadru spaţial şi contextele fonetice în care se desfăşoară, cît şi prin acurateţea cu care operează judecăţile. Demonstraţia acestui lingvist arată că stabilirea vechimii fenomenului nu poate ignora nicicum implicarea substratului, fie directă – caz în care acesta a atras către sine articulaţiile latine ale iot-ului inductor –, fie indirectă – caz în care rolul de atractor îl joacă noua SAA, la formarea căreia substratul a participat.

[173] Cf. Ivănescu 1980, p. 405, Rosetti 1986, p. 478. A se vedea şi OR II, p. 124-125.

[174] Ivănescu 1944-1945, p. 162-178; OR II, p.141, unde autorul citează sintagma ar. *ţinţi luk'*, atestată la 1156. Apoi, a se vedea Densusianu 1961, p. 198-205; Macrea 1936-1939, 1961; Arvinte 1993, p. 7-8; Mocanu 1995, p. 187.

Totodată, este de reţinut ipoteza lui B.P. Hasdeu, din *Etymologicum magnum Romaniae*, 2231. În legătură cu aceasta trebuie notat că, deşi nu întruneşte acordul istoricilor limbii, pînă în acest moment nimeni nu a reuşit să o respingă argumentat. Mai mult, faptul nu se datorează exclusiv imposibilităţii de a obţine date care să ofere oarecari certitudini asupra unei perioade atît de îndepărtate şi cu totul insuficient documentate sub acest aspect, ci şi imposibilităţii de a contrazice în sine ipoteza că o astfel de evoluţie ar fi putut avea loc încă de pe atunci.

[175] Densusianu II, p. 74.

[176] Nandriş 1963, p. 241-248.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

În consecință, fie şi dacă plecăm de la propunerea lui Gh. Ivănescu, reacțiile celor la care fenomenul nu avea să se manifeste s-au putut amorsa chiar în aceeaşi generație, cu continuarea lor apoi, cel mai firesc lucru fiind ca vorbitorul să renunțe la un sunet apărut în consecința unui fenomen pe care-l repudia. Aceasta tocmai spre a se delimita de astfel de forme şi de acel sunet. Ulterior, cînd *n'* – care fusese caracteristic tuturor vorbitorilor de limbă română – ajunge a fi în pericol, cei care îl conservă se vor afla fără a şti în situația de a reține sunetul în toate ocurențele sale, adică şi atunci cînd acesta provine din forme ce rezultă în urma altor fenomene (cum este cel al palatalizării labialelor, de pildă) cu care vechiul *n'* nu avea legătură – dar prezenta identitate articulatorie şi formală. Înainte de secolul XV, însă, acei vorbitori pot merge cu curentul general, căci nu înlătură astfel decît un sunet rezultat în urma unei corupții, iar nu sunetul care le-a devenit propriu.

În sfîrşit, ipotezei păstrării i se mai opune un argument dedus din coerența comportamentului unor astfel de fenomene. În general este greu de admis fără dovezi solide şi explicații coerente că pe un teritoriu pe care se petrece un fenomen general – în mod firesc cu intensități diferențiate –, există o zonă în care, fără vreun stimul sau factor de o forță proporționale şi o motivație pe măsură, acel fenomen ar fi respins cu o vigoare şi intransigență care nu se constată în cazul altor fenomene şi care excede energia necesară manifestării naturale a acelui fenomen. În acest caz ar fi de cercetat şi de explicat posibilitatea ca o parte a unei populații să dețină sau să dezvolte o idiosincrasie extremă față de un fenomen fonetic de natură să-i caracterizeze propria SAA, concomintent cu dezvoltarea toleranței sau apetenței pentru fenomene ce nu pot fi întîlnite la restul populației.

O astfel de situație de netă segregare poate apărea în realitate doar dacă respectiva populație (sau partea ei dominantă) este alogenă şi tinde astfel să-şi păstreze nu identitatea regională în sînul comunității din care este parte, ci pe cea neîmpărtăşită cu nici o parte a comunității.

> Formele *viclean*, *movilă* şi *miel* au fost luate în discuție de către A. Avram, în cadrul încercării de a demonstra că norma literară românească ar fi lipsită de forme rezultate în urma palatalizării labialelor[177]. În esență, negarea caracterului de forme hipercorecte pentru aceste cuvinte se întemeiază pe neacceptarea existenței fenomenului palata-

[177] *Cîteva cazuri de hipercorectitudine aparentă în limba română*, în SCL XLIV (1993), p. 45-58; *Rom.* ***frânghie*** *– un caz de aparentă acceptare în limba literară a unui fonetism dialectal*, în FD XIII (1994), p. 7-15.

A se vedea şi Al. Gafton, *Rom* ***frînghie*** *şi posibilele sale etimologii*, în AUI XLIII 1997, p. 268-270.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

lizării labialelor în limba română mai devreme de secolul XVI şi conceput ca petrecîndu-se în etape care se desfăşoară lent în timp. Deşi demonstrația se face prin atomizarea nivelului fonetic dincolo de măsura în care se produce aceasta în realitatea vorbirii şi a audiției, prin acțiunea naturală a vorbitorului, nu se reuşeşte excluderea concluziei că formele luate în discuție ar rezulta din manifestarea hipercorectitudinii. Apoi, o astfel de substituție nu particularizează palatalizarea labialelor, cuvinte de tipul *furtun*, *marfă*, *poftă*, *praf*, *rufă* etc. avînd şanse reale de a proveni ca atare în limba română, pe această cale.

Examinarea acțiunii legilor fonetice poate duce la concluzia că, dat fiind caracterul lor inexorabil şi orb, limba se vorbeşte prin individ. Aceasta întrucît articulațiile produse de către organele articulatorii dețin un anumit grad de precizie – dată de limitările şi determinările anatomo-fiziologice, fapt care generează tratamente unitare la nivel de context.

Examinarea acțiunii legilor fonologice arată că limitele de acțiune ale organelor articulatorii nu mai sînt la fel de ferme[178], vorbitorul adesea contrazicînd sau „reparînd" acțiunea legilor fonetice. Aceasta întrucît implicarea factorului conştient îl face pe vorbitor să fie atent la sunetele individuale, nu la contexte – lucru anevoios şi care nu se află la îndemîna acestuia.

Prin urmare, în limitele permise de organele sale articulatorii, întrucîtva amplificate de intervenția factorului conştient, vorbitorul are posibilitatea şi capacitatea de a aplica un tratament sau tratamente diferențiate, indiferent de particularitățile etimonului şi de cursul firesc al evoluției istorice a acestuia. El poate trece urmaşii lat. *ambulo* şi *inflo*, de la *îmblu* şi *împlu* la *umblu* şi *umplu*, poate schimba pe *băşîcă* în *beşică* şi pe *sînge* în *singe*, nefiind interesat dacă a procedat justificat sub aspectul evoluției etimonului, ci numai dacă a obținut rezultate conforme anumitor deziderate şi scopuri orientate de mize de el ştiute şi prețuite.

Poate că de aceea, în anumite situații, realitatea generată de vorbire poate fi atît de supusă interpretărilor încît cu aceleaşi argumente se poate pleda în direcția a două teze contradictorii (cum ar fi rezultatele evoluțiilor din contextele labială + *i* / şi labială).

3. Comentariu. Cele ce preced arată că atunci cînd vorbitorii şi utilizatorii unor norme îndeajuns de diferențiate în anumite puncte sensibile ajung în situații de contact lingvistic pot apărea reacții precum cele aici prezentate. Reacțiile lingvistice astfel apărute sînt rezultate

[178] În cadrul permis de organele sale articulatorii (care este mai larg decît cel fixat prin acțiunea legilor fonetice, aşa cum limba este un cadru mai larg decît norma), atît timp cît poate rosti fără dificultate anumite fluxuri sonore, o va face indiferent de alte considerente. Datoria istoricului limbii este tocmai aceea de a merge pe urmele vorbitorului, observîndu-l, nu contrazicîndu-l sau orientîndu-l.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

ale activării anumitor mecanisme lingvistice, însă cauza profundă este de ordin social. De aceea, astfel de reacţii se pot înregistra la toate categoriile de vorbitori. Fie că tind spre norma literară, fie că au exerciţiul acesteia, lipsa unei bune cunoaşteri a normei, respectiv a fonetismelor, formelor, paradigmelor şi etimologiilor are aceleaşi efecte. Tot din acest motiv, elementele împrumutate şi care trebuie adaptate la sistem – fapt care se petrece prin intermediul concret al unei norme –, devin cele mai susceptibile de a fi supuse tratamentelor nejustificate sub aspectul primitivelor lor.

În general – după cum s-a văzut deja în mai multe rînduri –, reacţiile la fenomenul palatalizării labialelor sînt mai ferme în cazul în care se exercită asupra materialului lexical împrumutat, asupra căruia conştiinţa vorbitorilor acţionează ca asupra unor elemente lexicale deja supuse palatalizării labialelor, eventual de către primii împrumutători. Pe fondul necunoaşterii etimonului şi a evoluţiei sale, adoptarea în norma literară a unor împrumuturi conţinînd contexte asimilabile palatalizării labialelor face ca producerea unei substituţii în această direcţie, a unei „depalatalizări", să fie aproape garantată.

Uneori însă, întrucît sunetele implicate sînt prezente în sistemul lingvistic, singurul lucru nepotrivit fiind contextul în care se află – adică sunetele respective nu constituie în sine mărci care indică incompatibilitatea cu vreo normă –, este posibil ca ele să scape observaţiei vorbitorilor, iar formele care le conţin să pătrundă în norma literară.

4. Reacţii extreme. Contactele slabe – implicînd marea masă de vorbitori –, condiţii socio-economice, politice şi culturale care nu influenţează (accelerînd sau încetinind) rata mişcărilor din limbă, constituie elemente ce permit avansarea modificărilor lingvistice la o rată normală, dar mai degrabă în mod aleator decît divergent sau convergent, faţă de ceea ce se petrece în graiul, subdialectul sau dialectul vecin[179].

În general, reacţiile conservatoare sau de adoptare urmează unor contacte mai degrabă intense şi largi. Ele se pot petrece fie la nivelul maselor mari de vorbitori (situaţie mai degrabă excepţională şi greu de identificat ca atare), fie între anumite pături ale celor două graiuri (pături care, prin prestigiul şi autoritatea lor sînt apoi capabile să difuzeze modificări de limbă rezultate din acele contacte).

În mod obişnuit, o arie lingvistică nu este imună la evoluţiile lingvistice petrecute pe teritoriul (de aceeaşi limbă) cu care se află în relaţii de contiguitate geografică, mai ales întrucît nu există condiţii

[179] Cf. Gheţie & Mareş 1974, p. 35 şi Gheţie 1975, p. 43.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

care să o facă a beneficia de un grad de izolare atît de ridicat încît să-i permită o evoluție lipsită de contacte cu vecinii. Ea poate păstra unele ori anumite dintre trăsăturile lingvistice pe care le-a dezvoltat şi cultivat în sînul ei, şi poate reacționa într-un mod propriu la inovațiile de dincolo de ea, astfel încît să-şi conserve – proporțional cu detenta şi cu tăria reacției – caracteristicile ei, devenite individualizatoare.

La rîndul său, individul nu există izolat, ci ca element al comunității, la care se raportează obligatoriu – fie pozitiv, fie negativ[180]. Față de el, conservatorismul şi severitatea grupului sînt proporționale cu importanța sa în cadrul grupului[181]. Dacă există o determinare destul de puternică, se pot dezvolta forțe care să pună în act mecanisme evazive, iar o raportare negativă dinspre individ poate duce la excluderea sa din comunitate. În acest cadru, W. von Wartburg vorbeşte despre o „poliție a limbajului", care are în vedere trezirea şi păstrarea conştiinței lingvistice şi care constituie o entitate ce acționează în sens conservator asupra evoluției limbii, producînd mişcări oscilante[182].

Ca factor adaptativ şi ca principiu (re)creator de limbă, schimbarea fonetică este forța atotstăpînitoare, căreia vorbitorul nu i se poate opune (chiar dacă *vorbitor* semnifică 'arie lingvistică' – ceea ce se şi întîmplă dacă se lărgeşte sfera din perspectiva căreia se observă comportamentul lingvistic şi social al acestor elemente care se înglobează succesiv). Dar atît vorbitorul cît şi (mai ales) aria lingvistică pot reacționa prin schimbări orientate conştient spre păstrarea echilibrului dintre parte şi întreg. Foarte anevoios şi energofag, un astfel de proces poate fi pus în act de comunitatea ce ține să-şi păstreze identitatea şi coeziunea, în cadrul unui fenomen pe care S. Puşcariu îl numeşte „solidaritate regională"[183].

[180] Pentru exemple de impunere a fonetismelor normei de prestigiu, dar şi de păstrare conştientă a elementelor normei subalterne (în arie anglofonă), a se vedea Hagége & Haudricourt 1978, p. 148-149. Pentru controlul societății, al grupului asupra individului şi pentru procesul de învățare efectivă a normei grupului din care un individ face parte, a se vedea Cardona 1976, p. 95-97.

[181] Cardona 1976, p. 76.

[182] Wartburg 1962 p. 26. Pentru implicațiile sociale ale respectării / nerespectării normei şi importanța supunerii individului la aceasta, a se vedea Baylon 1991, 165-168.

[183] *Ibidem*, p. 310-311. Avansînd ideea diferențierilor din limbă, în cadrul grupurilor relativ restrînse, formate după criterii variate şi urmînd tendința de a-şi crea norme proprii, Meillet 1926, p. 116, arată că aceste fapte pot constitui rezultatul unor acte de voință ce pot merge pînă departe: „Quand il ne se produit pas de réactions, la différenciation aboutit à des résultats tels que l'utilité du langage en est singulièrement diminuée".

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

În condițiile separării unei comunități-parte de comunitatea-întreg, păstrarea identității celei dintîi se poate manifesta printr-un complex de reacții conservative, întrucît identitatea ei ajunge să poată fi măsurată şi confirmată prin raportare la ceea ce fusese în momentul ruperii de întreg, la elementele comune cu cele definitorii pentru comunitatea-întreg. Cu toate că ariile laterale şi cele izolate inovează deopotrivă, caracteristica lor este alta. Delimitîndu-se de ceea ce este în jur, ele dezvoltă aproape inerent tendințe de marcare a identității proprii prin sporirea şi accentuarea particularităților deosebitoare. Totodată, învecinarea îi permite să se cunoască mai bine pe sine, să observe şi să urmărească deosebiri şi particularități. Cum s-a arătat mai sus, comportamentul lingvistic nu este, din această perspectivă, determinat exclusiv de capacitatea organelor articulatorii, ci şi de o opțiune conştientă care se face în funcție de criterii de tip social[184].

Trunchiul nu suferă de acest complex, ci evoluează liber. În schimb, comunitatea ruptă din trunchiul comun va evolua ezitant, între tendința de a se adapta noului mediu – sub influența factorilor generați de către majoritarii din jur – şi cea de a se conserva. De aceea, în astfel de locuri este posibil să se întîlnească reacții care să indice conservarea de sunete şi forme existente în momentul separării şi sunete considerate a marca şi exprima identitatea acelei comunități.

Atunci cînd dialectul literar bănățean nu a mai făcut față cerințelor unei norme literare şi nici presiunilor concurențiale ale normei supradialectale, rostirile care-i aparțineau odinioară au putut trece, în

---

În acelaşi sens, şi în cadrul unei discuții asupra necesității degajate din natura socială a limbajului, necesități care conduc la presiuni ale grupului social în sensul respectării reglementărilor de uz şi de selecție se pronunță Martinet 1955, p. 41, unde arată că presiunile sociale impun convenții lingvistice, ceea ce constituie o reglementare permanentă şi necesară înțelegerii reciproce. Cf. Millardet 1923, p. 270, apoi p. 275, unde se vorbeşte de o „tradition phonétique locale".

La rîndul său, Dauzat 1927, p. 65, observă că „l'action du groupe est, particulièrement notable en matière de phonétique". Cf. Labov 1966, p. 405.

În sfîrşit, chiar la O. Densusianu (*Orientări nouă*, p. 17, nota 1 şi p. 18) se poate remarca o afirmare – implicită şi fără tranşarea netă între vorbitorul cult şi cel obişnuit – a existenței factorului conştient, manifestat ca reacție la contacte interdialectale sau cu alte limbi, prin care vorbitorul tinde să-şi conserve formele proprii.

[184] Se cuvinte menționată o deosebire între comportamentul grupului şi cel al individului aflat într-o astfel de situație: de regulă, individul cedează mult mai uşor presiunilor comunității în care a fost transplantat, sau ale vecinilor cu care se află în contact. Nici o comunitate nu este astfel, dar scara la care se petrece acest fapt poate schimba mărimile forțelor, vitezele efectelor şi acuratețea rezultatelor.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

mare parte, în norma regională de grai[185]. Multe dintre particularitățile concrete şi – încă mai important – destule tipare ale comportamentelor lingvistice (mecanisme şi modalitățile de acțiune), având capacități şi valențe diferențiatoare şi identitare au putut trece astfel din graiul literar în cel popular. Poate că în acest loc relația dintre graiul literar şi cel popular era mai evidentă decît în alte zone, fiind marcată mai mult de prestigiul aspectului literar decît de compatibilitatea dintre ele. Oricum, transmiterea de substanță şi de comportamente pare a se fi produs. Apoi, odată cu lărgirea contactelor dintre dialectele literare şi cu devenirea acestora, tocmai acele particularități au putut decădea devenind particularități de grai. Multe dintre regionalismele actuale ar putea fi vechi particularități de dialect literar neselectate de norma literară supradialectală. Situația aceasta ar putea fi relaționată cu cea prin care se schimbă poziția normei în cadrul comunității.

> Deşi se referă doar la o anumită categorie de vorbitori, Quintillian face unele distincții deosebit de utile discuției de față. Astfel, după ce arată că limba se întemeiază pe principiu, vechime, autoritate şi uz, oratorul latin consideră că uzul este „cel mai sigur profesor al vorbirii şi trebuie să îl folosim ca pe o monedă unanim recunoscută"[186]. În contextul demonstrației sale însă, *uz* se referă la consensul învățaților care, pe baza principiului, a vechimii şi a autorității, discern asupra cuvintelor şi formelor de utilizat. Dar aceste patru temeiuri nu se manifestă exclusiv în vorbirea îngrijită şi literară, ori în scris. (De altfel, este greu de spus dacă există vreo categorie de vorbitori care să-şi dovedească infailibilitatea în a le folosi, iar dacă există, aceasta este atît de restrînsă încît ponderea ei nu contează în discuția de față). Prin urmare, nu doar că celelalte clase de vorbitori se întemeiază pe uz, dar acesta este o categorie universală, fiind motorul esențial al dezvoltării, stabilizării, adaptării şi evoluției materiei vii – şi implicit a proceselor ce decurg din existența acesteia.
>
> În funcție de mărimea comunității-parte şi de poziția ei în cadrul comunității-întreg, apelul la uz diferă – de unde şi conservatorismul, ori variatele grade de deschidere ale diferitelor comunități –, însă el este prezent şi activ peste tot.
>
> La rîndul lor, vechimea şi autoritatea decurg din uz, dar îl şi întăresc (fiecare în modul şi în grade proprii). De aceea vorbitorii de grai pot adopta elemente caracteristice nu doar vechiului uz al aceleiaşi clase sociale, dar şi elemente particulare aparținînd altor clase sociale, din aceeaşi epocă sau, dacă au acces, dintr-o alta.

[185] A se vedea cele spuse în Ivănescu 1980, p. 576-577; de asemenea, în OR II, p. 386-407.

[186] Quintillian, I, p. 72.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

În felul acesta, uneori şi în cadrul anumitor comunităţi de vorbitori, reacţiile faţă de un astfel de fenomen pot merge destul de departe, pînă către „rădăcini”. O astfel de plasare a vorbitorilor poate fi observată şi analizată cu ajutorul unor exemple excerptate din graiul bănăţean. Într-o anumită porţiune a sa, acest grai este refractar în cel mai înalt grad la fenomenul palatalizării labialelor. Atlasele lingvistice înregistrează pentru această zonă forme precum *pęle*[187], *bărbiie*[188], *fęre*[189], *pępt*[190], *fiert* şi *férbe*[191], *pier*[192], *fer*[193]. Este de subliniat faptul că formele de aici prezintă, nu o dată, *ie* (< lat. *ĕ*) > *e*[194].

> Într-o recenzie publicată în DR VI, p. 395-422, cu referire la fenomenul palatalizării labialelor (p. 412-419), Al. Procopovici încearcă să demonstreze că etapa *pk'* nu conţine două foneme, ci unul singur, articulaţia labială şi cea palatală apărînd aici în simultaneitate, iar nu succesiv – precum în cazul oclusivei velare rotunjite surde (*qu*). Apoi, consideră autorul, se produc reacţii ce au ca efect disocierea celor două „baze articulatorii”, prin revenirea la starea de succesiune sau suprimarea unei „baze articulatorii”. Prin răspîndirea componentei labiale s-ar explica forme precum *fer*, *perd*, *petri*, din Banat, Oltenia, Crişana, Maramureş[195]. În acest cadru, formele cu labiale nu mai pot fi considerate ca păstrate, ele putînd fi la fel de bine refăcute. Autorul admite apoi că depalatalizarea şi delabializarea au putut apărea chiar în cadrul aceleiaşi regiuni, deşi pe alocuri evoluţia a mers doar într-o singură direcţie.

[187] ALR I partea I, h. 3 (*piele*), în punctele 49, 51, 56, 75, 87.

[188] Idem, h. 34.

[189] Idem, h. 47.

[190] Idem, h. 39

[191] ALR s.n., vol. VII, h. 2137, respectiv 2088.

[192] Idem, h. 1962.

[193] Precum în hărţile din Macrea 1953; apoi OR II, p. 185. Al. Rosetti explică această formă prin monoftongarea lui *ye'* (< *e*) [GS V (1931-1932) p. 355]. Unii autori şi în anumite situaţii (Macrea 1961, p. 35-36; Petrovici 1970, p. 61-73) acordă o prea mare importanţă influenţelor străine.

[194] Aici este vorba despre o transformare, foarte probabil conştientă, iar nu despre o păstrare (cf. Puşcariu 1994, p. 309). În Iordan 1943 se consemnează trecerea *i̯e* > *e*, în forme neologice, „folosite de inculţi şi semiculţi”, precum *obect*, *pesă*, *subect*, *bet*, *per*, *perd*, *fer*, *mercuri* (p. 29). Cf. şi Petrovici 1956b, p. 166, unde se arată că iot-ul postlabial a fost articulat tot mai slab, pînă la dispariţia sa.

[195] Dar *heră*, *here*, *hiere*, plurale ale lui *fier* care apar la I. Neculce (p. 180, 124). Problema primelor două forme este că româna permite greu şi în urma unui efort conştient un astfel de *e* lipsit de preiotare.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

Cum se observă, alături de rostirile cu labiale, se pot întîlni aici rostiri în care vocala palatală este lipsită de iot-ul anterior. Aceasta este o formă de retracție prin care se înlătură elementul inductor al fenomenului repudiat, anulîndu-i-se astfel şansele de apariție[196]. Este greu de spus dacă rostirea *fer* s-a putut dezvolta în sînul celor ce rosteau îngrijit şi dacă tocmai sub presiunea unei astfel de rostiri ceilalți vorbitori s-au limitat doar la forma *fier*. W. Meyer-Lübke susține că aceste rostiri rezultau din depalatalizarea labialelor prin „regresiune”[197], idee ce poate fi dedusă şi din unele observații ale lui E. Petrovici[198]. Cert este că – manifestînd o puternică aversiune față de fenomenul în discuție – această arie lingvistică a marcat faptul prin reacția de retragere din calea tendinței şi eliminarea condițiilor fonetice propice dezvoltării fenomenului, ceea a dus la reacții în cadrul normei. Se conturează astfel un exemplu de limită acceptabilă şi eficientă pînă la care poate ajunge o reacție prin regresiune.

> G. Ivănescu demonstrează[199] că între românii de la sudul Dunării, în special aromânii, şi unii dintre dacoromâni (bănățeni, crişeni, maramureşeni) au existat legături strînse, date şi de o foarte probabilă vecinătate de odinioară, pînă prin jurul anului 1000[200]. La aceştia se

[196] Dar a se vedea şi OR II, p. 143, unde fenomenul de sub §144 este considerat „progresist”, de asemenea, la p. 123, nr. 116.

[197] Meyer-Lübke 1921-1922; la p. 6 autorul vorbeşte de „articulație prin reacțiune”, înțelegînd prin aceasta un act conştient prin care rostirea se modifică atît cît să ajungă a fi cît mai depărtată de rostirea cea nouă (a se vedea şi p. 9).

[198] Petrovici 1970, p. 62: „Distribuția pe teren a ariilor cu consoane depalatalizate înaintea lui *e* mă face să bănuiesc că pronunțarea cu timbru omogen constituie o inovație a graiurilor româneşti care aveau odinioară numai *e* mai mult sau mai puțin diftongoid, ceea ce înseamnă că toate consoanele urmate de această vocală prezentau un grad important de palatalizare”.

Pe aceeaşi linie a consecințelor unor interacțiuni pentru păstrarea unui stadiu de limbă, Uriței*scu Observații*, arată convingător că influența sîrbă a avut un rol care nu poate fi neglijat în menținerea, în zona Banatului, a unor echilibre de sistem care au favorizat nemanifestarea fenomenului palatalizării labialelor; (cf. şi nota 10, p. 161). De asemenea, St. Dumistrăcel, *Limbă literară şi dialect în mediul şcolar*, în LR XXX (1981), p. 261-279, 274-275.

[199] Ivănescu 1980, p. 113 ş.urm., nota 1 şi 302-322.

[200] A se vedea şi OR II, p. 335 şi urm., unde este discutată relația dintre dialectele suddunărene şi dacoromân, în bloc şi pe subdialecte, afirmîndu-se că graiul bănățean este cel mai arhaic dintre subdialectele dacoromâne şi evidențiindu-se faptul că relația de asemănare lingvistică dintre suddunăreni, în general, şi aromâni în special, şi dacoromâni se produce mai ales prin intermediul subdialectului bănățean.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

întîlneşte un efort (sau o tendinţă cauzată de anumiţi factori, fiziologici, de vecinătate etc.) de evitare a vocalelor velare în anumite contexte, efort (sau tendinţă) corect(ă) sub aspect etimologic, cel puţin pentru cuvintele de origine latină.

Rezultatele acestui efort s-au putut răspîndi, trecînd chiar în texte. În dialectul dacoromân s-au impus destul de multe contexte şi forme cu vocală velară, nu neapărat ca urmare a unei evoluţii, ci a impunerii fonetismului vechi, larg răspîndit la marea masă a vorbitorilor nord-dunăreni[201]. Prin ceea ce au selectat graiurile muntenesc şi moldovenesc de aici, s-au putut impune în normele (şi apoi în norma) literară o serie de caracteristici ale acestei arii, care nu erau incompatibile cu coerenţa internă a acestor două norme[202].

5. Orbita fricativelor.

Fenomenul palatalizării labiodentalelor a avut ca rezultat apariţia palatalelor *h'* (< *f* + *i*) şi *y* (< *v* + *i*), *fier* şi *fiu* ajungînd la *h'ier*, *h'iu*, iar *viu* şi *vin* ajungînd la *yiu* şi *yin*. În jumătatea sudică a Moldovei s-a stabilizat această stare. În jumătatea nordică, palatalizării labiodentalelor la *h'* şi *y* îi urmează un alt fenomen, indus tot de un iot, astfel încît *fier* trecut la *h'ier* şi *vin* trecut la *yin* devin *ŝer* şi *ẑin*[203].

Totodată însă, în această zonă fricativele alveolo-palatale apar pe încă o cale, şi anume prin fricativarea africatelor *ĉ* şi *ĝ* (*ĉer* şi *ĝer* devenind *ŝer* şi *ẑer*). În felul acesta, în aria lingvistică respectivă, *ŝ* şi *ẑ* devin arhifoneme, care cuprind atît rezultatele evoluţiilor fonetice de acolo, ale fostelor labiodentale (*f* şi *v*) palatalizate, cît şi pe cele ale africatelor *ĉ* şi *ĝ*.

Ca urmare, în condiţiile contactelor şi încercării acestor vorbitori de a se orienta către norma literară, starea de mai sus va creşte posibilitatea de confuzie a vorbitorilor din zonă şi va complica reacţiile acestora. Încercînd să rostească – în condiţiile normei literare – cuvinte care în norma lor conţin astfel de fricative, fluxurile sonore pe care le vor produce vor prezenta particularităţi de natură să marcheze cu limpezime: a) unele caracteristici ale fenomenelor fonetice implicate,

[201] Nu este de neglijat un anumit recul faţă de o răspîndire accentuată a reacţiilor hipercorecte în celălalt sens. În acest caz am avea a face cu ciocnirea dintre normele literare şi presiunea graiurilor populare.

[202] În urma analizei materialului lingvistic şi a interpretării acestuia, A. Philippide se pronunţă asupra caracterului special al trăsăturilor comune dintre ariile lingvistice suddunărene şi bănăţeană (OR II, p. 338-407). Dar tot acolo, savantul ieşean susţine că „în teritoriul banato-transcarpatin se găseşte maximul de caractere comune pe care le au subdialectele dacoromâne cu dacoromânul în general" (p. 336).

[203] Ivănescu 1944-1945, p. 158-216.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

b) comportamentele lingvistice şi interacţiunile din acestea, rezultate de pe urma analogiilor operate.

Primul set de situaţii cuprinde forme care în norma literară prezintă labiodentale (care în graiuri fuseseră palatalizate şi apoi fricativate), dar pe care vorbitorii le tratează ca şi cum ar fi rezultat în urma fricatizării africatelor.

fi > ***ŝ*** < ***ĉ***. Rom. *fin şi fină* ‘filleul(e)’ apar sub formele *ĉin*, *ĉin*^{i}, *ĉină*, *ĉin’e*[204], aşa cum *şi-a venit în fire* se întîlneşte sub forma *ş-o vinit în ĉiri*[205]. Tot astfel se înregistrează *ĉerte* pentru *fierte*, *ĉilip* pentru *Filip*[206], iar *sulfină*[207] apare sub forma *sulcină*, frecventă în textele populare[208].

> Uneori, astfel de situaţii pot fi deosebit de complexe. Aşa este cazul unei forme impuse în norma literară, deşi rezultată în urma aceluiaşi fenomen: verbul *a înfiripa*. Despre acesta, S. Puşcariu spune că reprezintă un „hiperurbanism al moldovenilor pentru *înĉiripa*[209], care ar putea deriva din sl. *čerep* (rus. *čerepu*, rut., bg. *čerep*, cf. magh. *csérep*) ‘hîrb, ţeastă, scăfîrlie’ cu sens iniţial ironic ‘a drege (de mîntuială) o oală spartă, adunînd la un loc hîrburile ei’[210].
>
> Vorbitorul de grai rostea această secvenţă cu fricativă, sunet inacceptabil pentru vorbitorul normei literare. Orientarea celui dintîi, nu către africată (cea corectă), ci către labială ar putea fi rezultatul unui joc analogic mai complex, care a atras în sfera sa şi un argument tentant, dar eronat.
>
> De regulă, comportamentul automat şi inconştient al vorbitorului este supus legilor fonetice care se împlinesc prin rostirea sa şi care o determină pe aceasta. Atunci cînd încearcă să acţioneze conştient, dar lipsit fiind de cunoştinţele necesare – ceea ce este firesc pentru majoritatea vorbitorilor –, călăuzit fiind doar de propria experienţă, el face analogii, dar în mod firesc întemeiate pe experienţa sa, care este de vorbitor al propriei norme. De aceea, atunci cînd analogiile sale iau în seamă rezultatele unor experienţe sporadice, date de observarea altor

[204] ALR, I, vol. 2, în h. 218 şi 219, în punctele 194, 401, 667.

[205] ALR, I, vol. 1, h. 144, punctele 401 şi 667.

[206] Istrate 1939.

[207] CADE, Scriban (care trimite la lat. *sulfur*). În *Însemnări şi reacţii*, GS III (1927-1928), p. 429-430, I.-A. Candrea are în vedere etimonul **sulfinus*, palatalizat şi apoi suferind evoluţia *h’* > *ŝ* > *ĉ*.

[208] Istrătescu 1927-1928, p. 165.

[209] DR IV (1924-1926), p. 710-712; de asemenea, Viciu 1906-1907, p. 110, unde se dau sensurile ‘a pierde putere după un morb’ şi ‘a se prevedea cu ceva în mare silă şi cu mare greu’. Pentru etimonul lat. **imperfilare*, a se vedea textul lui G. Giuglea, din DR II (1921-1922), p. 825.

[210] DR, IV, p. 712. *Lexiconul* lui Miklosich glosează, la p. 1125b, **ꙗрѣ́пь** ‘ὄστρακον’, ‘testa’, **чєрєпь** ‘cranium’.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

> norme, greşelile sînt inerente. Rareori, reuşeşte întrucît corespondenţele sînt univoce, dar de cele mai multe ori nu reuşeşte întrucît nu cunoaşte o realitate fundamentală: ca urmare a evoluţiilor fonetice, de la forme diferite se poate ajunge la o singură formă (sau la două identice), dar acelaşi flux sonor poate totodată dezvolta mai multe rezultate[211].
>
> În plus, este destul de probabil ca în mintea vorbitorului să fi apărut *fir*, mai ales întrucît sensul formei în discuţie putea îndemna către o astfel de sugestie – căci se înfiripă ceva din elemente puţine şi firave. Ştiind că vorbitorul de grai rosteşte *şir* pentru *fir*, atunci este aproape limpede motivul pentru care – chiar cunoscînd posibilitatea ca în unele graiuri populare fricativele să decurgă fie din africate, fie din labiale – direcţia către care s-a orientat a fost către labială[212]. De data aceasta însă, fricativa nu rezulta din palatalizarea labialelor (*fier* > *h'ier* > *şer*), ci din fricativarea africatelor (*cer* > *şer*).

vi > ***ẑ*** < ***ĝ***. Graiurile din Moldova de nord şi din Ardealul vecin prezintă o formă *vig* (< magh. *vég*[213] 'capăt, sfîrşit'). În Moldova, acest cuvînt se rosteşte *zîg*. Aflat în acelaşi tip de situaţie de comunicare precum mai sus, acel tip de vorbitor va produce o formă precum *ĝig*[214].

La Neculce apare o formă precum *loĝit*. Ea rezultă pe aceeaşi cale ca forma din graiul popular nord-moldovenesc, *lozît*, fiind tratată ca şi cum ar proveni dintr-una cu africată, care a fost „refăcută" în consecinţă[215].

---

[211] În Puşcariu 1929-1930, p. 224, se observă că diferite „legi fonologice" pot genera (pot avea ca rezultat) aceeaşi formă, ceea ce conduce la confuzii.

[212] Pentru *desfira*, *resfira*, a se vedea Graur 1963, p. 148-150; Arvinte 1988, p. 54b-55a, unde se discută şi se oferă o soluţie pentru verbul *a răşchira*; Puşchilă 1913, p. 31.

[213] Tamás sv *vig*; Gheţie & Mareş 1974, p. 301, dar mai ales Viciu 1914, p. 201, unde apare forma *jig*.

[214] Este întocmai cazul din *ĝiţăl* < *zîţăl* < *viţel* (nordul Moldovei), după modelul *geană* > *zână*, *genunchi* > *zenunchi* (pentru care a se vedea OR II, p. 180, precum şi NALR Moldova, hărţile 28 şi 55).

[215] OR II, p. 189; de asemenea, Dumistrăcel 1978, p. 205. Forma aceasta a mai fost discutată în Todoran 1965, unde este considerată hipercorectă. Tot la I. Neculce apare şi *lovit* (p. 305), ceea ce arată că el cunoştea şi această formă, dar nu există indicii care să ateste că ştia sau nu ştia care formă este corectă.

Desigur, nu ştim ce putea însemna „corect" şi pentru care „normă" a momentului. Din punctul de vedere al normei lingvistice locale – singura certitudine autentică – uzual era *lozît*. Dacă ambele forme aparţin cronicarului, atunci se poate presupune că forma pe care o utiliza în mod curent – sau cel puţin cea care ocupa un spaţiu dominant în conştiinţa sa – era cea a graiului de care aparţinea. În acest context putea fi destul de nesigur în ceea ce priveşte cealaltă formă (*lovit* sau *loĝit*?), îndeajuns încît refacerile pe care le încerca să nu-i reuşească mereu. (Iar preocuparea sa pentru eliminarea moldovenismelor este vădită, fie şi nu-

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

Acestui set i se alătură un altul, în care vorbitorul tratează formele care în norma literară prezintă africate ca şi cum ar proveni din fricativarea rezultatelor palatalizării labialelor.

Astfel – în cadrul aceluiaşi tip de situaţie de comunicare – de la forme precum *ceară*, *cireşe*, devenite în grai *ŝeară*, *ŝireşe*, se ajunge la *feară*, *fireşe*[216], de la *s-a răcit*, *cernută*, devenite în grai *s-a răŝît*, *ŝernută*[217], se ajunge la *s-a răfit*, *fernută*, iar *ger*, devenit *ẑer*, ajunge la *ver*[218].

În cele două seturi de situaţii de mai sus se înşiruie forme care, în graiul vorbitorului nostru, conţin fricative alveolo-palatale (*ŝ*, *ẑ*) provenite din: a) continuarea fenomenului palatalizării labialelor (sau mai exact din fricativarea palatalei rezultate în urma palatalizării labiodentalelor) şi b) fricativarea africatelor. Adică *f*, *v* + *i* (*h'*, *y* + *i*) şi *ĉ*, *ĝ* + *i* evoluează deopotrivă la *ŝ*, *ẑ* (*fier* > *ŝer*, *vin* > *ẑin*; *cer* > *ŝer*, *ger* > *ẑer*).

Primul lucru care trebuie spus este că, în contextele în care se află, fricativele sînt conforme cu norma vorbitorilor care le produc. Încercarea de adecvare la rostirile cu fonetisme caracteristice normei

---

mai de exemplele extrase de la el şi răspîndite în lucrarea de faţă.) Ar însemna că I. Neculce nu stăpînea pe deplin norma literară. Aceeaşi concluzie ar rezulta şi dacă se consideră că forma hipercorectă „i-a scăpat". Acest fapt ar demonstra că el nu avea o bună deprindere a normei literare moldoveneşti (atît cît se constituise aceasta), dar şi că aceasta era destul de slab închegată ca atare.

Pe de altă parte, credem că, precum alte paliative, recursul la explicaţia prin copistul incult ar falsifica situaţia. Nu se pot expedia în pana copistului toate cazurile ce ies dintr-o presupusă coerenţă a textului, a „normei" autorului. Dacă se presupune că autorul elabora un text avînd o coerenţă ridicată – fapt nu doar neconfirmat, dar şi puternic infirmat de vechile texte româneşti –, copistul de asemenea ar putea fi creditat cu conştiinţa respectării textului ori, dimpotrivă, cu iniţiative la fel de coerent urmate, mai ales dacă avea a face cu forme care îi lezau simţul normei sale.

În plus, indiferent cui i-ar aparţine forma în discuţie, ea există şi constituie produsul fenomenului cercetat aici, mai ales că multe dintre acestea au prea multe ocurenţe în texte, pentru a fi simple soluţii grafice şi consecvent aplicate la probleme inexistente, convieţuind cu aplicări inconsecvente ale altor soluţii şi cu probleme reale dar lipsite de soluţii.

Pe de altă parte, astfel de forme sînt bogat atestate de cercetările şi anchetele lingvistice efectuate de-a lungul a mai mult de o sută de ani.

[216] Ambele forme apar în Dumistrăcel 1978, p. 212.

[217] Istrate 1939.

[218] Informaţia o avem de la profesorul nostru, Vasile Arvinte, care ne-a vorbit pe larg despre situaţiile întîlnite în anchetele sale dialectale, din nordul Moldovei. Forma apare şi în Dumistrăcel 1978, p. 176, unde se dă *vi̯er* 'ger'.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

literare ar trebui să restabilească acolo, pentru primul set, labiodentalele *f* şi *v*, iar pentru al doilea, africatele *ĉ* şi *ĝ*.

La toate acestea se mai adaugă un fapt. În graiul aceluiaşi vorbitor, fricativele alveolo-palatale pot proveni din fricative palatalo-alveolare (şuierătoare). Plasat în acelaşi tip de situaţie de comunicare precum mai sus, vorbitorul va putea confunda cele două tipuri de fricative şi va putea opera substituiri în aceeaşi direcţie – către africate. Cauza principală stă în faptul că – după cum s-a văzut deja –, deşi organele producătoare şi receptoare de sunete ale limbajului vocal-articulat sînt deosebit de sensibile şi de bine adaptate la actele vorbirii şi receptării, vorbitorul nu face distincţii care să-i depăşească nevoile reale ale comunicării concrete.

În felul acesta apar: *âpcă* < *şapcă*, *ôpîrlă* < *şopîrlă*, *ôric* < *şoric*[219], ori *ârâf* < *cearşaf* – tot mai des întîlnit în zilele noastre şi care nu trebuie pus neapărat şi exclusiv pe seama asimilaţiei[220].

La I. Neculce se înregistrează: *êrbet* pentru *şerbet*, ori *şfert* cu varianta *îfert* (*îvert*) ‘impozit trimestrial, a patra parte din impozit’[221]. Toate acestea sînt rezultate ale orientării sale către africate, după ce a fost corectat, ca urmare a producerii labialelor în locul africatelor, plecînd de la acelaşi element caracteristic lui: fricativa.

---

[219] Dumistrăcel 1978, p. 212.

[220] Cf. *ceaţă* > *şaţă* ori *încrucişat* > *încrûşişăt*, *ulcior* > *ulşor*, *ciolan* > *şolan*, atestate de NALR Moldova. Astfel de exemple apar şi în Istrate 1939, p. 143.

În Puşcariu 1931-1933 se consideră că forme de acest tip sînt „explicabile prin Moldova şi Ardealul de Nord”, autorul acordînd conştiinţei un rol primordial în apariţia unor astfel de rostiri.

Pentru substantivul *âpcă*, a se vedea şi Zamfira Mihail, *Despre regionalismul **şapcă** şi neologismul omonim*, în ALIL, t. XVII, 1966, p. 143-150, unde se arată că situaţia cuvîntului discutat este deosebit de complexă, mai cu seamă din cauze de ordin semantic, şi că, probabil, forma rezultă dintr-o „hiperregresiune”, curentă într-o zonă restrînsă din Moldova, fond pe care autoarea este reticentă cu privire la considerarea influenţei străine printre factorii de modificării.

[221] Tot aici este de amintit o formă precum *gerebie*, pentru *jerebie*, semnalată în Siret şi considerată „grafie hipercorectă” (Gheţie & Mareş 1974, p. 195-196). După cum am arătat mai sus nu există vreun indiciu relevant şi nici un argument ştiinţific irefutabil care să demonstreze că africata iniţială ar fi o simplă grafie, iar nu rezultatul unei înlocuiri deliberate a şuierătoarei.

Jerebie ‘delniţă’, ‘bucată de pămînt (proprietate individuală) ieşită cuiva la sorţi are ca etimon vsl. *žrebii*, *žrebŭ* (Scriban, 713b; de asemenea Bolocan 1981, unde sv *jirebie* se dă sensul ‘bande de terre’). Cuvîntul apare şi astăzi – cu labiala palatalizată – sub forma antroponimului *Jereghie*, *Jireghiu* (I. Iordan, *Dicţionar al numelor de familie româneşti*, Bucureşti, 1983, p. 267b). În CB apare în textul slavon **жрѣбиѥ**, tradus ‘sorţi’ (10/16-17, 13/6-7 etc.). În Paşca 1928, p. 42, apare, în judeţul Someş, *jirébie* ‘femeie tînără şi vioaie’.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

Desigur, precum în majoritatea situațiilor de pînă acum şi a celor care urmează, astfel de forme au pătruns şi în norma literară: *cimpanzeu* (< fr. *chimpanzé*) trebuia să fie **şimpanzeu*[222], *ciocolată* (< fr. *chocolate*) ar fi trebuit să fie **şocolată*, *cepeleag*[223](< rus. *şepeliavi*) 'persoană care rosteşte defectuos, cu *s* şi *z* în loc de *ş* şi *j*' trebuia să fie **şepeleag*.

6. Comentariu. Din perspectiva normei literare, situațiile de mai sus se orînduiesc în două clase: forme cu labiodentale şi forme cu africate. Din perspectiva vorbitorului nostru de grai, toate aceste forme se subsumează unei singure clase: cea cu fricative. Ajuns într-o situație de comunicare pe care o socoteşte a fi de natură să-i solicite rostirea secvenței prin renunțarea la forma curentă şi familiară – cea a graiului său, pe care l-a învățat de mic şi pe care îl stăpîneşte –, un vorbitor impulsionat de anumite tendințe de ordin social va tinde să opereze judecăți analogice. El va pleca de la singura certitudine pe care o deține: în respectivele situații, forma cu fricativă nu poate fi nicicum cea pe care ar trebui să o utilizeze. Îndemnat de anumite observații asupra normei către care tinde sau la care vrea să-şi acomodeze rostirea (conjunctural sau nu), el va trata formele unitare ale normei sale în chip diferențiat, substituind fricativele fie cu labiodentale, fie cu africate. Cu toate acestea, rezultatele pe care le va obține nu vor fi conforme cu ceea ce apare în norma literară – cea ale cărei fonetisme vrea să le respecte. Vorbitorului nu i se poate tăgădui capacitatea de a observa că respectivele sunete din vorbirea sa (şi din norma regională căreia îi aparține) au drept corespondente în norma-etalon diferite sunete, şi nici dorința de a pătrunde în norma literară. Dar rezultatele operațiilor pe care acesta le efectuează exprimă operațiuni analogice ce au la bază raționamente eronate, date de necunoaşterea normei către care tinde şi a formelor particulare ale acesteia.

Privind la certitudinile pe care le poate căpăta un astfel de vorbitor (fricativa nu are curs; soluțiile corecte nu pot fi decît labiodentale sau africate) se observă că problema sa este dublă. Pe de o parte, starea de la care pleacă şi care îi este proprie îl îndeamnă să trateze formele în mod unitar (aşa cum se află ele în graiul său, unde evoluția convergentă a dus la un singur fonetism). De aceea, primul său act va fi să observe o corespondență, după care să se comporte în consecință. Pe de altă parte, el poate afla curînd că uneori va trebui să înlocuiască fricativa cu o labială, iar alteori cu o africată. Dar chiar ajungînd să cunoască

[222] CDDE.

[223] Hristea 1968, p. 304.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

acest lucru, întrucît nu cunoaşte etimologia cuvintelor implicate, ori căile urmate de evoluţia fonetică a acestora – ştiinţă pe care nu o are nici vorbitorul creditat ca instruit şi utilizator al normei literare –, şi nici măcar starea, din norma literară, a cuvintelor pe care vrea să le actualizeze, el nu va fi părăsit de incapacitatea de a discrimina între cazurile cînd se cere labială şi cele în care se cere africată. Mai mult, el va asimila aici şi situaţiile în care în norma literară apar şuierătoare.

> Vorbitorul nu acţionează pe baza cunoaşterii legilor fonetice. Aşa cum rostirile sale curente sînt purtate de relaţia dintre organele sale articulatorii şi contextele fonetice pe care le are de (re)produs, tot astfel reacţiile sale conştiente de substituire sînt orientate de relaţia dintre aspectul perceput al fluxului sonor pe care îl produce şi cel pe care l-ar vrea produs. De altfel, legile fonetice sînt abstracţii deduse de către lingvist din comportamentele vorbitorului. Atunci cînd vorbitorul se comportă în chip natural, dacă observaţiile lingvistului sînt acurate şi respectă anumite reguli, concluziile sale vor fi corecte. Pe de altă parte, atunci cînd vorbitorul are comportamente orientate conştient de anumite mize sociale şi încearcă analogii, devine limpede că acele comportamente nu concordă neapărat cu legile fonetice formulate de către lingvist, întrucît ele decurg din satisfacerea cerinţelor impuse procesului de producere a fluxurilor sonore – în condiţiile concrete ale stării şi dinamicii organelor articulatorii, dar cu implicarea factorului conştient. Din această cauză, contextele pe care vorbitorul le percepe şi tratează ca identice (limitele de identitate în care acţionează astfel de organe ale unei comunităţi nu pot fi de rang „microscopic") pot să nu fie astfel din punctul de vedere al laboratorului fonetic ianului şi nici din cel al parcursurilor urmărite de către istoricul limbii.
>
> În cele din urmă, direcţia procesului de substituţie nu este dată de traseul evolutiv al contextului fonetic în cauză. Neştiind cum a evoluat contextul şi nici cum a ajuns la acea rostire, vorbitorul doar tinde să înlocuiască un sunet cu un altul, refugiindu-se pe o poziţie pe care o consideră acceptabilă sau convenabilă – spre deosebire de cea de (pe) care se fereşte. Această poziţie este dată de relaţia sunetului evitat cu sunetul înlocuitor, conjuncţia cu sunetul etimologic fiind slabă sau chiar inexistentă.

Neputînd şti dacă unii sau toţi vorbitorii graiului cunoşteau – pentru toate formele sau doar pentru unele dintre ele – ambele posibilităţi (*f*, *v*, respectiv *ĉ*, *ĝ*) sau doar una, nu putem şti dacă, la care vorbitor şi în care situaţie a avut loc o alegere reală sau nu. Limpede este că situaţile de mai sus: a) atestă că vorbitorii ştiu ce fonetism trebuie evitat; b) arată că ei nu deţin experienţa necesară, care să-i orienteze către sunetul corect; c) reflectă orientări greşite.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

Cu toate că relațiile dintre un fonetism de grai şi unul literar trebuie să aibă doar două capete, datorită evoluțiilor fonetice ale graiului şi a nivelului de cunoştințe ale vorbitorului acesta nu se află în situația ca, după renunțarea la fricativă, să producă fie labiodentala, fie africata, ci în aceea de a alege între două posibilități de care a aflat: labiodentală sau africată?

Cu alte cuvinte, cînd intră în contact cu norma literară, el capătă o certitudine, dar dimpreună cu o dilemă. El are cel puțin intuiția existenței anumitor relații între rostiri ale graiului său şi ale normei literare, precum şi posibilitatea trecerilor în ambele sensuri (evident, unul conjunctural eronat), însă comportamentul său lingvistic (faptul că, în cele din urmă, optează pentru forma greşită) arată lipsa cunoaşterii referitoare la situația fiecărei forme. Însă lucrurile nu se pot opri aici. Pe cale empirică, el poate afla de greşeală, dar va rămîne cu neputința de a se orienta către aflarea unei soluții particulare corecte – dacă a aflat-o pe cea particulară greşită. Deopotrivă, el se poate manifesta ca unul ce preferă rămînerea pe fundamentul solid[224] al propriei norme, eventual ironizînd orice abatere de la aceasta[225].

În concluzie, examinarea atentă a primelor două seturi de forme arată că orientările vorbitorilor (către labiodentale sau către africate) s-au petrecut în urma unor contacte cu vorbitori ai altor norme şi sub impulsul unor factori de natură sociolingvistică. Contactele l-au putut scoate pe vorbitor din certitudinile şi comodităților propriei norme. Pe fondul stării normei sale, în care s-au stabilizat rezultatele celor două evoluții convergente, el a putut avea felurite experiențe – ca urmare a unor contacte mai degrabă sporadice şi fugitive (de la observarea ocazională a corespondențelor din rostirile altora, la corecțiile pe care le-au suferit, în cazul unor rostiri). Inițial, el a putut merge fie într-o direcție, fie în cealaltă, dar după ce a aflat că greşeşte mergînd într-o direcție (labiodentală sau africată) s-a orientat către cealaltă (africată sau labiodentală). Chiar astfel însă, fără a cunoaşte în care situație anume trebuia să rostească labiodentala şi în care africata, el ar fi putut – cel mult – să nimerească fonetismul corect (cînd este vorba

[224] „În rare cazuri pronunță forma cu labiala nepalatalizată, şi atunci pare a repeta un cuvînt după mine: *pîćóre* şi îndată se corijează: *t'îćóre*" (ALR II *Introducere*, p. 77).

[225] În Al. Cristureanu, în *Raportul dintre dialectologie şi antroponimie reflectat în domeniul poreclelor*, în ALIL, t. XXX (1985), 333-340, se raportează un caz în care un localnic (Ibăneşti, Mureş) explică porecla *Fizmucă* purtată de un consătean: „cîn o fost la şcoală, o vrut să zîcă domneşte *îîzmă*, da n-o zîs cum trebe" (p. 338).

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

despre acelaşi cuvînt), dar de cele mai multe ori nu (mai cu seamă cînd este vorba despre alt cuvînt decît cele pentru care a primit corecţii). Necunoscînd proveniența sau calea apariției sunetului său şi avînd doar aceste date, sensul reacției sale este cît se poate de logic. Cuplul care duce la confuzie este tocmai evoluția fonetică convergentă şi lipsa de cunoaştere a formelor celeilalte norme. De aceea, o corecție precum: nu *ŝer*, ci *cer*, îl poate duce la *ceară* în loc de *ŝeară*, dar şi de la *ŝilip* la *ĉilip* (în plus, tot astfel va putea ajunge şi de la *şapcă* la *ĉapcă*). Corectat (*filip*, nu *ĉilip*), va putea rosti apoi *fier*, iar nu *ŝer*, dar nimic nu-l va opri de la a continua astfel, căzînd în capcana: *fireše*, în loc de *cireşe*. Întocmai precum în cazurile din *Appendix Probi*.

Fără a şti că unele dintre fricativele sale au fost (şi în cealalată normă sînt) labiodentale, iar altele africate, acest vorbitor – al cărui sistem fonetic cunoaşte deopotrivă fricative, labiodentale şi africate – este vulnerabil ori de cîte ori, încercînd să-şi abandoneze temporar norma sa, ajunge la asemenea „intersecții". Lipsit de memoria respectivelor forme (deoarece nu le-a mai auzit şi nu deține vreun exercițiu al lor), el va putea accepta lesne atît formele corecte, cît şi pe cele eronate, mai ales atîta vreme cît fonetismele sale nu contravin deprinderilor şi normei lui – fie populară, fie literară.

> Confuzia se vădeşte a fi totală – lucru cît se poate de firesc, de altfel, pe fondul, deja evidențiat, al necunoaşterii normei către care se tinde –, odată cu apariția unor situații precum cea a tratamentului aplicat cuvîntului de origine maghiară *hition*, înregistrat sub forma sa etimologică, dar şi sub formele *vition*, *ĵitiuon*, *gitiuană*[226]. Examinarea acestui caz, care cuprinde toate posibilitățile şi care reflectă analizele, „raționamentele" şi soluțiile vorbitorilor, este deosebit de instructivă, sub aspectul aici discutat.
>
> Forma împrumutată şi rostită la început a fost *hition* (precum în *hitlen*, *hitlean*, *hiclean*). Fie ca urmare a familiarizării cu cuvîntul, fie care urmare a asimilării lui la clasa formelor palatalizate, rostirea lui a putut ajunge la pierderea caracterului vocalic al lui *i* din prima silabă şi la muierea consoanei inițiale. Într-o zonă destul de întinsă, dar nu omogenă şi continuă a Ardealului (cu deosebire în județele Alba, Mureş, Bihor şi Bistrița), precum în Moldova paralelă, astfel de palatale cunosc fricativarea: *ĵitiuon*. Întrucît comportamentul vorbitorului nu se orientează în funcție de faptul că acesta este sau nu un context rezultat în urma palatalizării labiodentalei, *hition* va ajunge la *ĵitiuon*.
>
> Apoi, un astfel de vorbitor poate afla – de la alții sau singur (prin observație) – că fricativează palatalele (*ĵin* pentru *vin*). Pus în situația de a renunța la rostirea locală, el va schimba pe *ĵitiuon* în *vition*. În

[226] Tamás, sv *hition*; Ivănescu 1944-1945, p. 172-173.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

acelaşi timp sau apoi – cînd tocmai credea că a găsit un mecanism de înlocuire valid, eficient pentru a face față cerințelor comunicării cu alții decît semenii săi –, el poate afla că fricativează şi africatele (*ger* > *jer*). Corectat în urma rostirii cu labială el se va putea orienta către africată: *gitiuană*. Astfel de orientări se pot produce la acelaşi vorbitor sau pot fi determinate de aria de care aparține vorbitorul, în unele zone existînd predilecție către sau reținere față de anumite sunete.

Ceea ce, în mod firesc, lipseşte în situațiile discutate este cunoaşterea formelor particulare. Simpla cunoaştere a claselor nu ajută. Învățarea limbii se petrece ca urmare a unui exercițiu constant, într-un anumit mediu socio-lingvistic, copilul auzind numeroase forme particulare, înregistrîndu-le ca fluxuri sonore şi deprinzînd treptat reproducerea lor. Ori de cîte ori crede că a aflat trăsăturile unei clase, realitatea formelor particulare îl poate contrazice (de la cazul formelor neregulate la cel al extinderii domeniului de aplicare a regulii: *eu sînteam*, *unuzecişicinci*, *el apăsează* etc.).

Norma lingvistică însăşi s-a constituit ponderînd evoluția fonetică şi uzul formelor, prin deprinderile majorității. Interacțiunile lingvistice multiple, intense şi repetate, din sînul comunităților au avut ca efect apariția unei norme lingvistice care a devenit călăuza cea mai sigură a vorbitorilor. Precum în cazul altor nivele ale planului social, norma lingvistică este rezultatul şi deopotrivă factorul reciproc acomodant al participanților, în direcția utilizării eficiente a instrumentului de comunicare, în vederea obținerii unor comportamente lingvistice reciproc compatibile şi previzibile, prin aceasta fiind naturală şi implicită. Astfel se ating scopuri care dețin şi constituie valori, în general. În acest context, normele se dezvoltă ca ansamblu de modele aplicate, care se extrag treptat din experiență, din observație şi se restructurează continuu, înțelegerea reciprocă a membrilor comunității care utilizează aceleaşi reguli (percepute şi asumate) fiind o condiție esențială a valabilității normei, a coeziunii lingvistice – şi sociale în general[227]– a acelei colectivități.

Norma literară implică şi semnifică instaurarea altor reguli[228]. Ea este culturală şi explicită. Oricum, indiferent de norma la care încearcă un vorbitor să aibă acces, dacă vine dintr-o alta şi nu o stăpîneşte pe cea la care se racordează, există riscuri reale ca modalitățile în care încearcă să o aplice să fie improprii, ceea ce generează „greşeli". Orientarea într-o direcție sau într-alta nu se face neapărat în urma excluderii,

[227] Norma lingvistică este doar una dintre componentele normei sociale, care funcționează ca un comportament colectiv şi care se edifică istoric şi social.

[228] Ivănescu 1972, 1980, p. 13-15.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

consecință a unui raționament, a celorlalte posibilități. De regulă, un astfel de vorbitor cunoaşte un singur lucru: forma sa nu are curs în cealaltă normă. Indiferent de faptul că are cunoştință doar de una dintre posibilitățile teoretice (cea „greşită", de pildă) sau de toate, pe fondul lipsei sale de cunoştințe, şansele de a greşi sînt mai mari decît cele de a nimeri forma „corectă". Dacă vorbitorul este orientat de forța unei tendințe impuse de organele sale articulatorii, pentru care respectivul context să reprezinte împlinirea unor tendințe favorizate de deprinderile articulatorii, atunci şansele sale sînt minime. Totuşi, se poate considera că nu acest factor este cel aflat la baza unor asemenea operații.

Modelul pe baza căruia are loc orientarea poate fi presupus de către lingvist doar atunci cînd cele două opțiuni cu posibilități egale de a se realiza sînt împiedicate de intersectarea cu alte paradigme, fenomene fonetice ori de influența unei forme asemănătoare. În principiu, apariția, la acelaşi vorbitor, a ambelor opțiuni în cuvinte diferite, dar în contexte identice arată că orientarea nu ține în principal de tendințe şi deprinderi, ci este conştientă şi ține de factori de natură sociolingvistică. Totodată, lipsit de procese care să ducă la închegarea în mintea acestuia a unor rețele paradigmatice complexe – care să cuprindă toate cuvintele pe care acesta le are în inventar –, vorbitorul poate ajunge să-şi orienteze opțiunile şi să se orienteze în funcție de interdicții, urmărind analogii operate pe baza unor observații nesistematice şi care se referă la elemente puține şi disparate.

7. Tendințe fonetice şi înclinații analogice. În legătură cu fenomenul aici discutat se mai poate observa ceva. Hărțile 3 (*piele*), 34 (*bărbie*), 39 (*piept*), 40 (*şira spinării*), 53 (*ureche*), 55 (*picior*) 57 (*genunchi*), 67 (*chior*), 69 (*ştirb*), 71 (*şchiop*), 83 (*înghit*), 84 (*sughiț*), 85 (*suspină*), 87 (*scuip*), 92 (*scarpin*), 243 (*deochi*), 295 (*priveghi*), din ALR, evidențiază aria din centrul Transilvaniei, față de cele din jur, din punctul de vedere al rostirii africatei prepalatale surde (este cazul care va fi analizat aici).

Față de obişnuitele rostiri cu *k'*, întîlnite în Moldova, din punctul 556 se dezvoltă o zonă de forma unui triunghi dreptunghic cu deschiderea spre centrul ariei nordice, cuprinzînd punctele 227, 259, 268, 217, 215, 214, cateta mică trecînd prin zona localității Cluj, unde încep rostirile cu *pt'*. În acest triunghi, formele care în Moldova suferă palatalizarea trecînd la *k'*, se rostesc cu *ĉ*/*pĉ*. Constatarea este întărită de studiul hărților 1891 (*pieptăn*, *piepteni*), 1854 (*adăp*, *adăpi*), 1857 (*scap*, *scăpi*), 1907 (*se apropie*, *ne apropiem*), 2067 (*să piară*), 2138 (*pierdut*), din ALR S.N., vol. VII, care indică pentru aceeaşi zonă (punctele 365, 228, 219, 260) aceeaşi rostire cu *ĉ*/*pĉ*.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

Pentru aria nord-vestică a zonei anchetate, NALR Moldova prezintă forme avînd africată pentru palatală: *păduĉe* pentru *păduche* (h. 15), *ĉ^{u}or*, *ĉuoară* pentru *chior*, *chioară* (h. 9), *unĝii* pentru *unghii* (h. 84), *ženunĉ* pentru *genunchi* (pl.), (h. 86), *cu coada uoĉului* (h. 24) pentru ~ *ochiului*[229]. La acestea se pot adăuga datele oferite de hărțile 2 (*cruce*), 3 (*ceafă*), 4 (*geme*), 5 (*picior*), 6 (*gingie*), 7 (*tu mănînci*), 34 (*negi*), 35 (*dulce*), anexate în Puşcariu 1994. Corelînd aceste date între ele[230], se pot face unele observații.

În zona amintită, palatalelor din graiul moldovenesc, ori labialelor din norma literară, le corespund africate, iar acolo unde cea din urmă prezintă africate, această arie lingvistică prezintă fricative, ca în Moldova de nord. Ceea ce atrage atenția este faptul că formele conținînd aceste sunete par a fi fost tratate nediferențiat, sub aspectul etimonului (cu *k'* sau *pi*). Astfel, se înregistrează atît *ĉele* (*pĉele*) pentru *piele* (mold. *k'iele*), cît şi *şĉop* pentru *şchiop*[231]. Forme de acest fel, cu *pĉ*, *ĉ* pentru *pi* > *k'* apar şi în ALR, II, h. 81 (*pipernicit*), unde apare răspunsul *împĉilit* (pct. 365), *mpĉil'it*, *ĉilă* (pct. 219), *mpĉil'it* (pct. 260), alături de forma corectă din punct de vedere etimologic *împilit* (pct. 53) şi *o-mpilit* (pct. 27)[232]. De asemenea, tot în ALR II, h. 295 (*piron*) apar forme cu *k'* în sudul Moldovei, *pĉ*, în punctele 260, 219, 365, 228, spre vest apărînd *t'*.

Vorbitorii nu au pretenția de a vorbi literar, ci doar corect – desigur, din punctul de vedere al propriei norme. Cu alte cuvinte, norma literară nu este prezentă în mintea vorbitorilor, ca reper ori altcumva. Există doar ideea de 'corectitudine', socotită după normele ce guvernează graiul local. În acest context ar fi greu de susținut că rostirile cu *ĉ*, *ĝ* pentru *k'*, *g'* reprezintă – cel puțin inițial – reacții la rostirea celor ce palatalizează labialele. Se poate susține că reacția pe baze analogice generează un fonetism ce trece asupra formelor care prezintă palatale în norma literară, unde labiala chiar a fost „refăcută". Totodată, se mai poate crede că, pentru formele care prezintă africate în norma literară, s-ar fi acceptat fonetismele care circulau deopotrivă în Moldova (ori la

[229] Cf şi ALR, I, h. 18 *albul ochiului*.

[230] Situația din celelalte volume ale ALR nu schimbă lucrurile.

[231] Cf. ALR II *Introducere*, p. 117-118, unde, la Prundul Bîrgăului, anchetatorul întîlneşte *pĉiuă* alături de *piuă*.

În Vasiliu 1909, se prezintă forme precum *bĝiduşii* pentru *ghiduşii*, (în ALR, II, MN [2662] *Caua*, la întrebarea: „Cu ce speriați copiii, ca să nu se poarte rău? Cine ziceți că vine?", se înregistrează, în punctul 219: „bod'a (= şeva hîd ca *bĝiduşu*)", *ĝilesc* pentru *ghilesc* (p. 199), unde este vorba despre verbul, de origine slavă, *a bili* (Scriban, p. 196b; Papahagi 1974, sv *bilescu*; Mihăilă 1974, p. 195; în Istrătescu 1931-1932, p. 233, se raportează „Fața de *bilea*lă…").

[232] În CADE, al doilea sens al verbului *împili* este 'a pipernici'.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

care se ajunsese prin evoluție independentă), în felul acesta apărînd o cale de evitare a formelor celor mai rebarbative şi de diferențiere între palatale şi africate.

Deşi pentru aceste situații s-ar putea susține că totul nu a fost altceva decît jocul evoluțiilor fonetice, o chestiune de tratament şi nu una de reacție[233], este dificil de ignorat o confuzie din Ps.S., unde apar atît *cierzi* pentru *pierzi* (11/5-6), cît şi *pai* pentru *ce-ai* (19/17).

Confuzia între *t*, *d*, *k'*, *g'* şi *t'*, *d'* la *ĉ* / *ć*, *ĝ* / *g'*, petrecută în unele arii vestice ale teritoriului dacoromân, a fost observată şi discutată de mai mulți isorici ai limbii şi dialectologi. Faptul este pus de către E. Petrovici pe seama contactelor lingvistice, în ultimă instanță, a influențelor străine[234].

N. Mocanu[235] sugerează pe bună dreptate că explicația prin influențele străine nu este decît un refugiu, o pondere demnă de luat în seamă necesitînd explicația prin acțiunea factorului conştient. Această ultimă explicație este susținută cu argumente solide de către D. Urițescu[236] care, după o prezentare concisă a situației din aria de vest, însoțită de o critică a opiniilor emise asupra chestiunii[237], arată că fenomenele în discuție nu decurg din evoluții fonetice caracteristice subdialectului bănățean. În această zonă, rostiri de tipul *t'ag* pentru *cheag* s-au păstrat o vreme, coexistînd cu cele în care palatalele s-au menținut nealterate, iar apoi s-a ajuns la rostiri de tipul *ćag*. Întrucît confuzia dintre *t'*, *d'* şi *k'*, *g'* nu era generalizată, reacția împotriva fonetismelor de tipul *t'ag* a condus la regresiuni în urma cărora apar forme de tipul *cîrk'iță*.

---

[233] Turculeț 1986-1987 discută forme precum *ĝiu* pentru *viu*, *ĝițăl* pentru *vițel*, *ĝermi* pentru *viermi*, *ĉerbințeală* pentru *fierbințeală*, *o ĉi fost* pentru *o fi fost*, considerînd că *ŝ*, *ẑ* evoluează la *ĉ*, *ĝ* ca rezultat al „încrucişării unor sisteme fonetice de tip maramureşean şi moldovenesc" şi avînd în vedere, ca pe un factor favorizant, influența dialectelor vecine poloneze şi ucrainene (p. 268). Ipoteza influențelor străine rămîne dificil de demonstrat şi, ca în multe alte situații, este nenecesară. În ceea ce priveşte metafora *încrucişare*, ea necesită precizări riguroase: este vorba despre o hibridizare a două arii lingvistice, ca urmare a contactelor şi reacțiilor, despre evoluții convergente în anumite cadre concrete, supuse tendințelor interne, influențelor externe, ambelor, este vorba despre un complex care le cuprinde pe toate, în diferite proporții etc.? A se vedea şi Urițescu 1972, p. 162-165.

[234] Petrovici 1970, p. 61-73.

[235] Mocanu 1995, p. 184-185.

[236] Urițescu 1972.

[237] Este vorba despre trecerile *t* (*t'*), *d* (*d'*) la *k'*, *g'* în jumătatea de nord a Banatului şi de trecerea *k'*, *g'* la *ć*, *đ* [(*ĉ*) (*ĝ*)] în două arii vecine, bine delimitate (p. 162).

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

Reacția zonei (auto)izolate este evidentă în acest caz. Condițiile în care se produce sînt date de interferența a două fenomene şi a trei stadii. Primul stadiu este vechi, cel de-al doilea se referă la un fonetism comun celor două arii – dar pentru categorii diferite de contexte –, iar stadiul al treilea decurge din primul, dar fără ca, în zona conservatoare, evoluția fonetică să ajungă la el: dacă *k'ag* > *t'ag*, înseamnă că rostirea corectă a lui *cîrt'iță* este *cîrk'iță*, toate acestea pentru a nu se ajunge la rostiri cu africată *ć*, posibile dar incorecte aici din perspectiva graiului[238].

Raportarea la forme de tipul *sugîț* < *sughiț* – apărute, probabil, în urma unei tentative de ocolire a formei cu fricativă (*suzîț*)[239] – arată că din punct de vedere articulatoriu avem a face cu o schimbare succesivă a modului de articulare (oclusiva devine fricativă), după care, păstrîndu-se locul de articulare (devenit prepalatal din palatal), se trece la semiocluzie. Dar în aria respectivă, *ŝ* şi *ẑ* sînt respinşi dacă apar din palatale şi acceptați dacă se folosesc pentru africate. Pe de altă parte, africatele se folosesc în formele în care apar în Moldova fricative provenite din palatale, la rîndul lor, acestea provenite din labiale. Această rostire se înregistrează şi în cazul în care norma literară prezintă palatale.

Examinarea hărților lingvistice arată că, de regulă, pentru forme care cunosc mai multe fonetisme în diferitele arii lingvistice, isoglosele sînt oblice. Într-un sens, fiecare arie lingvistică reprezintă un bloc relativ unitar ce poate reacționa la interacțiunea cu cele din jur. Normele instituite conştient se constituie reacționînd – cel mai ades prin respingere şi delimitare – la normele celuilalt. Pe de altă parte, reacția cea mai puternică nu se produce atît față de rostirile (evoluate cîteodată) ale celor din jur[240], cît în vederea ocolirii „tarelor" proprii, fiind lesne de observat cum tocmai „tara" graiului este zona în care se manifestă de obicei aceste substituții nejustificate etimologic[241]. De aceea, întrucît hipercorectitudinea poate să apară din dorința de a intra în rînd cu vorbitorii a căror normă are prestigiul recunoscut – o evidențiere pozitivă aşadar[242] –, reacția cea mai puternică se va produce la simpla confruntare a modelului cu punctul cel mai slab al normei aspirantului, sau spre a proteja punctul cel mai susceptibil de a fi modificat.

[238] Cf. Pătruț 1941.

[239] Cf. ALR I, h. 84 şi 83 (*înghit*).

[240] Reacție motivată mai ales de percepția subiectivă dată de deprinderea cu anumite succesiuni de sunete.

[241] În Lombard 1954-1955, p. 76-77, se arată că analogia atacă în punctul în care întîlneşte rezistența cea mai mică; cf. şi Dumistrăcel 1982, p. 377.

[242] Pentru evidențiere pozitivă şi prestigiu, a se vedea L. Canepari, *art. cit.*, p. 93.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)

În felul acesta, autocorectarea informatorilor – atestată din plin de anchetele dialectale şi relatată de către anchetatori – influenţaţi sau nu, direct sau indirect, de către anchetatori, este semn că, după conştientizarea formelor, vorbitorul poate căuta căile de compatibilitate sau de acces cu şi la cealaltă normă[243]. Existenţa acestor oscilaţii este semn al unor procese analogice operate pe o bază nu mereu sigură pentru vorbitor, pe temeiul mai multor termeni de comparaţie şi al mai multor repere.

[243] Chestiunea este bogat documentată şi mult discutată în literatura de specialitate. Astfel, în Dumistrăcel 1982, p. 204-222, se fac nuanţări utile asupra mai multor fenomene pe care le implică apariţia fonetismelor din categoria celor pînă aici prezentate. Tot acolo (p. 211-212, 217) se discută despre conştienţa informatorilor şi reacţia lor la prezenţa acestor fonetisme.

În Sala 1957 sînt notate situaţii precum *cartof'* [k] *cartóh'i* (196/123), *fir* [k] *şir* (96/250) şi *vite* [k] *g'ite* (121/172) (p. 197), prin care se atestă autocorectarea informatorului care, din teama de a nu emite o formă hipercorectă, revine pe terenul solid al certitudinilor normei sale.

De asemenea, Avram 1979, mai ales la p. 202-205, şi ALR s.n., h 1965 (*vorbesc*), unde la p. 605 apare *vorb'esc* [k] *vorg'esc* etc. etc.

BDD-B842-05 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:38 UTC)